

ШЫН

25 чылдың август
1-де үнүп эгелээн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 39
(19670)

2023 чылдың
май 31
среда

Хүннүң үнери — 04:31
Ажары — 20:48
Хүн дурту — 16:17

Юннуң үнелели — ылган эттиң шынарында

Материалды 5-кы арындан номчуур

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

ан Белекпен — лазерлиг станоктуң оператору.

Арга-эзимнерде мониторинг

«Россияның арга-арыг камгалалының» Тывада салбыры 2023 чылда үрүне даалгазы-биле республиканың 690 гектар арга-эзимнеринге мониторингини эрттирер...

/ 3-кү арында

Тес-Хем кожуун — төөгү шыгжаан “аптара” сен...

2023 чылда Тес-Хем кожуун үш дакпыр байырлаар: кожууннун 100 чылы, Самагалдай хүрээзиниң 260, Самагалдай сумузунун 250 чыл ою. Кожууннун төөгүзү Тываның төөгүзү-биле тудуш, төнчү чок узун, бай, кайгамчык, онзагай...

/ 9-кү арында

600 муң ажыг кубометр бокту Тывага
эрткен чылын аштап-арыглаан.

“Сибирь дыштанылгалары” национал маршрутту сайзырадыр

Тываның Туризм агентилелиниң республикада туризм инфраструктуразын хөгжүдеринге грантылар бээр мөөрейге киржир чагыглар хүлээп алыр немелде мөөрей шилилгезин июнь 12-ге чедир болурун дыңнаткан. «Туризм болгаш хүндүлээчел чорук индустриязы» национал төлевилел-биле мөөрей эртип турар. “Сибирь дыштанылгалары” национал маршруттуң турисчи объектилерин тудуп хөгжүдөр азы объектилерни чаагайжыдар эки төлевилелдерни саналдап киригеннерге грант акша-хөреңгизин үндүрер.

Кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерге таарыштырган эштин черлерни суг объектилеринин эринге тудуп база сайзырадырынче, уруглар база спортчу дыштанылга зоналарын чаагайжыдарынче, хөй-ниити чөмөнчилгезинин капиталдыг эвес пунктуларын тударынче грантыны кириерин айыткан. Бо угланышкында бир объектинин боттанылгасынче 10 млн рубльди тускайлап үндүрер.

“Сибирь дыштанылгалары” национал маршруттуң объектилерин чаагайжыдары дээрже кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерниң хереглелдеринге таарыштырган турисчи капитал эвес объектилерни модернизаастаары, ол ышкаш национал турисчи маршруттарның навигация системазының демдектерин белеткеп тургузары, турисчи капиталдыг эвес информастыг төптерни салып азы дериири, санитарлыг модульдарны садып тургузары болур. Айыттыг төлевилелдерниң ажылын эгелээринге 6,7 млн рубльди тускайлаан.

Мөөрейниң база аңаа киржир дизе кандыг документилер дужаарының дугайында тодаргай тайылбырны туризм агентилелиниң бодундан айтырар:

Кызыл хоорай,

Кызыл партизаннар кудумчузу, 18В,

«Туризм бажыңы»,

2-ги каът, 4 кабинет.

Тайылбыр алыр телефон: 8(394)22-3-44-33, электроннуг почта адреси: otldeltourizm@yandex.ru.

Агентилелдин сайтындан <https://tourism-tyva.ru/> мөөрейниң дүрүмүн көрүп болур.

Чаа фондунуң регионалдыг салбыры

Тывага «Ада-чурт камгалакчылары» деп чаа фондунуң регионалдыг салбырын ажыдар.

2023 чылдың апрель 3-те Россияның Президентизи Владимир Путин «Ада-чурт камгалакчызы» деп күрүне фондуну тургузарының дугайында Чарлыкка атты салган.

Президентиниң даалгазы-биле тургускан чаа Фондунуң регионалдыг салбырының ажыдышкыны май 31-де болур. Байырлыг ажыдышкын ёзулалынче тускай шериг операциязының киржикчилерин, өг-бүлезинин кежигүннерин, дайынчы хөдөлишкиннерниң хоочуннарын, 55-ки даг-адыгжы бригаданың командылалын болгаш регионнуң удуртукчу даргаларын чалаан.

Тускай шериг операциязының киржикчилеринге, Ада-чурт камгалаар хүлээлгезин күүседип тургаш, амы-тынындан чарылган дайынчыларның өг-бүлезинге дузалаар чаа фондунуң кол сорулгаларын, ажылдаар уг-шиин аңаа тааныштырар.

Кадыкшылының байдалын экижидип, амыр-тайбың амыдыралга база катап ижигип

чаңчыгарына ажык-дузалыг реабилитацияларны эрттирери, психологтуң арга-сүмелиг дузасын чедирери, эмнер-биле хандыраары, санитар-курорт эмнээшкинин организаастаары, фондунуң кылыр ажылы болур. Оон аңгыда, хоочуннарның чаа эртем-мергежил чедип алырына, ажылга кирип алырына болгаш амыдыралчы айтырыгларны чогулчалыг шиитпирлээринге

дузалажыр. Бир эвес кемдеп-келдерзэн хоочуннарны үр үе иштинде азырап карактаар, ажаап-тежээр ужурлуг апаар болза, аңгы чурттаар орансаваны белеткээрин организаастаар.

Тывада ук Фондунуң салбырына ажылдаар улусту социал ажылдың уг-шиин эки билир кылдыр тускай өөредип, белеткеп турган. Олар хоочуннарның бол-

гаш мөчээз маадырларның өг-бүлелеринин амыдырал-чуртталгазына дорт хамаарылгалыг социал хандырылга айтырыгларын шиитпирлээр сорулга-биле ажылдаар.

«Ада-чурт камгалакчылары» фондунуң регионалдыг салбырының адреси: Кызыл хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, бажың 30.

/ Р. ДЕМЧУ
белеткээ.

Күш-ажыл ярмарказының федералдыг чадазынга белеткел

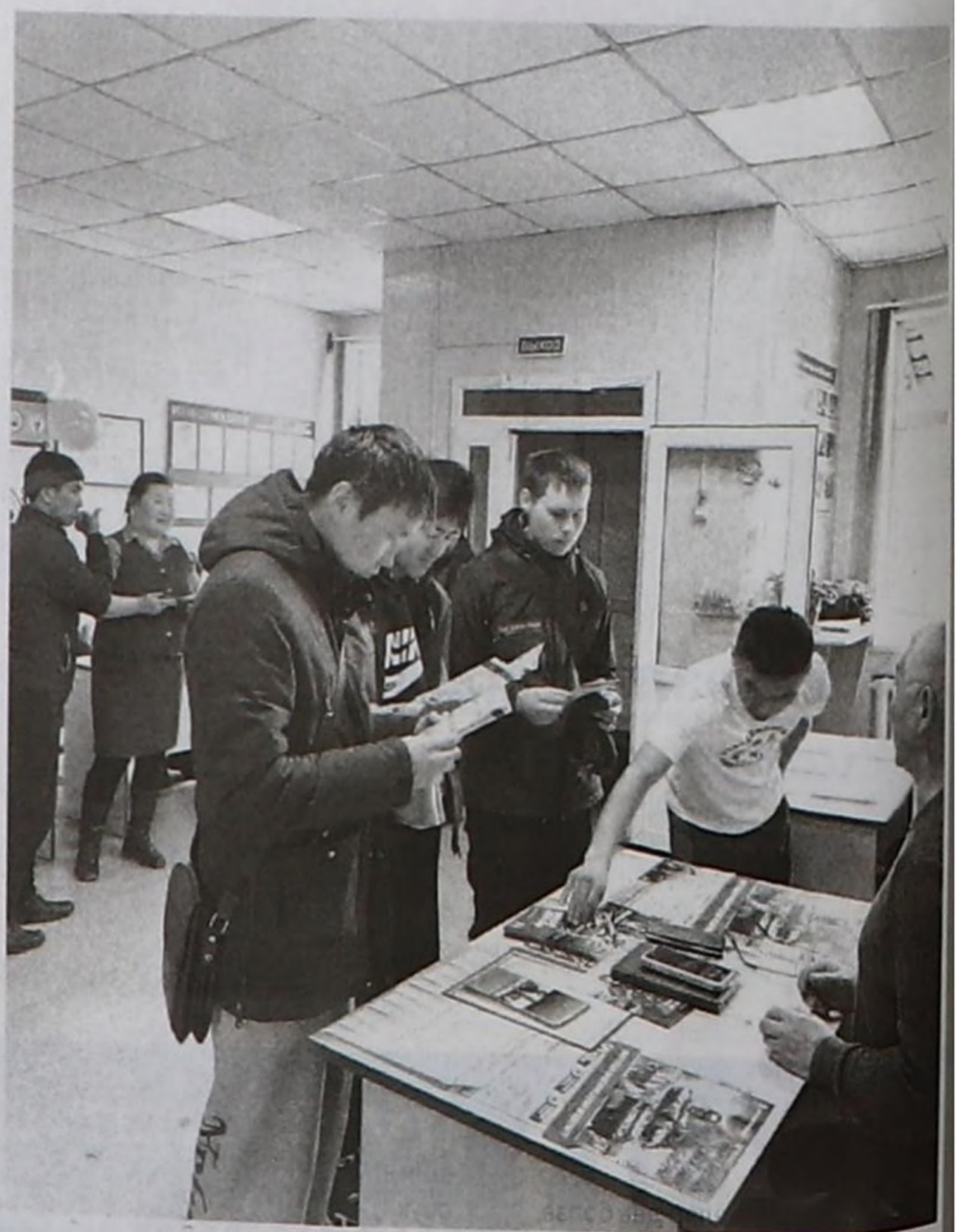
Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг «Работа России. Время возможностей» Бүгү-российжи күш-ажыл ярмарказының федералдыг чадазын республикага белеткеп эрттирер организациястыг комитеттин составын бадылаан. Регион Чазаның Даргазының социал камгалап болгаш демография, ол ышкаш хамаатыларны ажылга хаара тударының айтырыгларын харыылап турар оралакчызы Орлан Сарыглар оргкомитетти удуртуп баштаар.

Июнь 23-те ярмарканың федералдыг чадазы болуп эртер. Ону канчаар организаастаары амдызында билдинмес. Ындыг болзажок, шупту регионнарның ажыл берикчилеринден эң-не кедилг саналдар кирген «Работа России» порталда аңгы арынны ярмарканың ийиги чадазынга дээш албан-биле ажытканы билдингир. Регионнарда, ол ышкаш Тывага база кадрлар онза чедишпес бүдүрүлгелерге офлайн-ярмарканы онлайн хевирге чергелештир эрттирер.

Апрель 14–15 хүннеринде эрткен ярмарканың бирги – регион чадазынга Тывадан 133 ажыл берикчилери киришкенин сагындыраал. Республика найысылалында база бүгү кожуннарда 29 шөлчүгештерге ярмарканы организаастаан. 1,5 муң ажыг хостуг олуттар сүмелзэн ярмарканы 5 муң хире кижиге көргөн. Ажыл дилеп келгеннер Алтай край, Ростов облазы база өске-даа регионнарда ажыл берикчилери-биле онлайн таварыштыр харылзашкан. Ярмарканың бирги чадазында 47 кижиге ажылга тургустунганын ТР-ниң Күш-ажыл яамызы дыңнаткан.

Владислав Ховалыг организациястыг комитетке «Работа России. Время возможностей» Бүгү-российжи күш-ажыл ярмарказының федералдыг чадазын республикага белеткеп эрттиреринин «орук картазын» ажылдап кылгаш, май 31-ге чедир бадыладыр даалганы берген.

/ ТР-ниң Чазаның
парлалга албаны.

39 улуг бокту чок кылган

50 хуннерде Чөөн-Хемчик кожуунун Бажың-Алаак суурда чайгаар тывылган боктарны чок кылып турарын Тываның Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы дыңнаткан.

Коммунал ажил-агый ажилдакчылары май 18-тен бо хунге чедир 5,7 муң ажыг кубометр бокту чүдүргөн. Шак-ла аңгыг ажилдар Чаа-Хөлде бок төгөр черде чоруп турар – апрельдин чыгуундан бээр ол девискээрде 370 муң ажыг куб бокту аштап-арыглан. Эрткен чылын Тывада 15 аштап чүдүргөн боктардан 600 муң кубометр бокту узуткаан. Үстүндө ийи объекти- боктарны июнь ортанга

чедир төндүр чүдүрүптер.

Бо чылын республиканың алды муниципалдыг тургузуунда: Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда база Чаа-Хөл кожуунда бир-бир, Эрзин кожуунда беш, Чөөн-Хемчикте 13, Улуг-Хем кожуунда 18, боктар чыылган шупту 39 черни аштап-арыглаары планнаттынган. Ак-Довурактың чоогундан 570 хире муң кубометр, а Чадаана чоогундан – 16 хире муң кубометр бокту чүдүргөн.

Чайгаар тыпты берген бокту албан езузу-биле доктааткан түр үеде бок чыыр черге дүжүрерин, специалистер тайылбырлаан. Регионга бок аңгылап ылгаар завод тыпты бээр болза, алызы барып бок төгөр полигон бүрүнү-биле узуткаттынар. Девис-

кээрден чыгынган боктар болбаазырадыр шак ындыг заводту 2025–2026 чылдарда тудары планнаттынган деп, ЧКА яамызы дыңнаткан. Бокту ылгап аңгылаар чартык автоматчылтынган комплекс чылда 70 муң тонна бокту болбаазырадыр күчүлүг. Республиканың эрге-чагыргазы Бии-Хем кожуунун девискээринде 56 ажыг га шөлдүг чер участогун тудугга тускайлаан.

Июль ортанга чедир бок чыыр 170 бункер база 218 контейнер Тывага келирин яамы дыңнаткан. Кадыг боктар чыыр ачы-дуза чедирип турар муниципалитеттер ооң мурнунда кириген чагыг езугаар оларны алыр.

/ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Одаар чүүл складтарын хөгжүдөр ажилдар

Эрткен чылын Тыва-да эгелээн одаар чүүл складтарының четкизин хөгжүдөр ажилдар улам-чылавышаан. Эрткен неделяда Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурда одаар чүүл складын тудуп эгелээн болза, Сарыг-Сеп биле Туранда складтарны эде чаартып турарын регионун Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы дыңнаткан. Бо хунде херимнерин эде-хере тудуп турар. Тудуг материалдарын эккээр, тудуп кылыр ажилдар, видеохайгаарал системазын эптээр, деңзилер эккеп база эптеп салыр дээш ниитизи-биле 13 277 063,37 рубль акша түңүнгө чээрби ажыг керээни чарган.

Республиканың Чазаа хөмүр-даш складтарының четкизин хөгжүдери – 2023 чылда Тываның Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының мурнады боттандырап ажил угланышыкыны кылдыр тодараткан. Печка одаар өрегелерни хөмүр-биле хандыраарының төпчүткен системазын регионга тургузуптар болза, одаар чүүл өрттээ үндезин чокка өспөс апаар деп санап турар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы езугаар, Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы регионун социал албан черлеринче база чурттакчы чонче хөмүр-даш сөөртүлгезин организа-застаар "орук картазын"

Тудуг материалдарын эккээр, тудуп

кылыр ажилдар, видеохайгаарал системазын эптээр, деңзилер эккеп база эптеп салыр дээш ниитизи-биле 13 277 063,37 рубль акша түңүнгө чээрби ажыг керээни чарган.

ажылдап кылган. Сүт-Хөл кожуунга хөмүр складын тутпушаан, чүүктүг автомашиналарны деңзилээр чаа дериг-херекселди садып, эптеп салыры, ол ышкаш Сарыг-Сеп, Чаа-Хөл, Туран, Шагаан-Арыг, Чадаанада беш складтың деңзилээр дериг-херекселдерин чаартып, эде тудар ажилдар – хемчеглер санында кирген. Хөмүр шыгжап-садар шупту складтарны тускайжыттынган техника, чүдүрер-дүжүрер база чүүк сөөртүп дажыыр автомашиналар-биле четчелээри көрдүнгөн.

Эрткен чылын республиканың муниципалдыг тургузуглары — Кызылга бир, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем, Таңды, Өвүр база Эрзин кожууннарда чеди, шупту сес хөмүр складтарын тудуп, чаартканын сагындыраал.

/Бистиң корр.

Эртке удур камгалал дилиндектери

республиканың дыка хөй ажуннары өрттен чурттакылыг черлерни камгалаар эриңи кырыкы каздын тап база чардырар кылдарны дооскан деп, Россияның ОБЯ-ның Тыва республикада кол эргелели аңнаткан.

Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин, Таңды, Чөөн-Хемчик, И-Хем кожууннарның ийди суурлары база Ак-Довурак хоорай ол ажил-кылбаан. Айыттынган муниципалитеттерниң эрге-тыргазы ол камгалал ажы-ири июнь 2-ге чедир доозар улуг.

Өрт сезону эгелээнинден бээр 132 чурттакылыг чер камгалал дилиндекти чардырган, 16 суур ол ажилды чорутпаан. Дилиндекти чарары өртке удур хемчегниң чугула кезээ болгаш, ол хемчегни чорутпазы хоойлу хажыдышыкыны болур деп, ОБЯ-ның кол эргелели сагындырган. Адаттынган кожууннарның удуртукчуларынга административтиг хемчегни онаап болур.

Республикада арга-арыгже кижилерниң кирерин, техниканың чоруурун база ажык от-көс ажыглаарына кызыгаарлаашкынныг өртке

удур онза чурум ажилдап турар. Онза байдалдарже үнер регионалдыг система "кезээде белең" чурумда ажилдап турар.

Май 29-та Таңды кожуунда чедери берге черде бир өрт хып турарын регионалдыг диспетчер албаны дыңнаткан. Ында өрттү өжүрер дээш тос кижиги, үш техника ажилдап турар.

Бо чоокку хуннерде Бай-Тайга, Улуг-Хем, Кызыл кожууннар девискээрлеринге 4-кү класстың — бедик деңнелдин өрт айылы тургустунуп болур.

/Бистиң корр.

Экология |

Арга-эзимнерде мониторинг

Тываның Арга-арыг камгалаар төвүнүн специалистери үстүндө айыткан арга-арыг ажил-агыйларының девискээринге боттут шинчилелдерни чорудуп эгелей берген.

Балгазынның арга-арыг ажил-агыйының 258,4 гектар девискээринде ала-чайгаар өзүп турар хадыларны, 180 гектар шөлде «кылымал арганың» чаш ыяштарның

Тываның Арга-арыг камгалаар төвүнүн специалистери үстүндө айыткан арга-арыг ажил-агыйларының девискээринге боттут шинчилелдерни чорудуп эгелей берген.

Балгазынның арга-арыг ажил-агыйының 258,4 гектар девискээринде ала-чайгаар өзүп турар хадыларны, 180 гектар шөлде «кылымал арганың» чаш ыяштарның

өзүп үнүп турар байдалын шинчилээн. Үнүш чок черге ыяш дөстөрүн тарып олурткаш, ооң кайы хире ижигип өзерин үргүлчү хынап демдег-леп турар. Ыяштар 7 харлыг апаарга, ооң шынарының, өзүлдезиниң күрүне стандарттарынга дүгжүп турарын хынап шинчилээн соонда, чогуур документацияны белеткээш, арга-арыг-биле шып-

тынган чер деп категорияже шилчидер.

Чаш ыяштарны шенеп тарып олуртурунга 34 шөлдү шилип алгаш турган. Ол черлериниң географтыг туружун тодараткаш, чурукка тырттырган. Баш бурунгаар шинчилелдерни кылган. Чижээ, 1 гектар черге чеже дөс олуртуру, келир үеде ол ыяштарның унунун диаметри, узуну, аразының ыраа кайы хире болурун санааш, ол участоктарга шыргай азы шаараш арга өзүп

болурун тодарадып турган. Шинчилээн участоктарының байдалы анаа болган.

Кылымал арга тургузарынага белеткеп турганы 47,9 гектар шөлдү шинчилээрге, ыяш дөстөрү тарып олуртурунун чогуур негелдизинге дүүшпейн барган.

Специалистер эзимнерге боттут шинчилелдер кылып тургаш, чыып алган материалдары-биле ажилдап турар.

/Р. ДЕМЧИК
белеткээн.

| УДУРТУКЧУГА СӨС |

Келир кышка эки белеткенир сорулганы салган бис

Бо үндүрүлгевисте ырак-кы Мөңгүн-Тайга кожууну номчукчуларывыска сонургадыр-дыр бис. Мөңгүн-Тайга кожуунунуң чагырга даргазы Чойган ИРГИТ-биле удуртуп турар девискээринин бо хүнде байдалының дугайында чугааны кылдывыс.

— **Чоокта чаа Мөңгүн-Тайга оруунга аргыжарынга берге байдал тургустунган деп билир бис. Ам ында байдал кандыг ирги, Чойган Демир-оолович?**

— Ийи неделя бурунгаар Хандагайты — Мугур-Аксы регионалдыг автооруктуң кызаа черинге суггур чаьстаашкынның хайындан даш довурак баткаш, дуй чыдып алган. Ол дугайында медээ алгаш-ла, «Дорожник» КХН-ниң специалистери тускай техниказы-биле орукту даш-күзүрүмден аштап-арылаан. Бо үеде оруктуң ийи талаже эрттирилгези эки байдалда. Мындыг таварылгалар, ылаңгыя суггур чаьстар соонда бо-ла болгулаар. Оңза байдалдар болгаш өртке удур айыыл чок чорук талазы-биле тус чер комиссиязын организастан. Озал-ондактыг байдалдарда комиссияны дүргени-биле кыйгырткаш, баш удур планы сайгарып чугаалажыр.

Часкы үеде үерге хамаарыштыр кылыр хемчеглерниң планын доктаадып тургускан бис. Бистиң кожуунда үерге алзыр хире черлер чок. Үерге алзып болур озалдыг черлерге чүгле Хандагайты — Мугур-Аксы автоорук кирип болур.

— **«Улусчу көвүрүг» деп губернатор төлөвилелге Мөңгүн-Тайга кожуун киржип турар бе?**

— Бо төлөвилелге бистиң кожуун, харалаан, киришпейн турар. Чүге дизе төлөвилелдин негелдези езугаар узуну 12 метр чедир көвүрүглери кылыры көрдүнгөн. Чүгле Тоолайлыг сумузунга узуну 50 хире метр көвүрүг хереглеттинип турар. Ол ышкаш регионалдыг автоорукта дыка хөй бичии көвүрүглер бар. 2019 чылда үерлээшкн үезинде Хандагайты — Мугур-Аксы автооруктуң чамдык участкаларын суг апкан, кезек көвүрүглер сандан үнгөн. Республиканың Орук-транспорт яамызының бо чылгы планында ол участка көвүрүг тудуу көрдүнгөн.

— **Уругларның чайгы дыштанылга кампаниязынга белеткел кандыг чоруп турар?**

— Июнь 15-тен эгелеп, уругларның чайгы кадык-шылга кампаниязы эгелээр. Бистиң кожуунда «Ак-Хөл» биле «Меңги чечээ» деп 2 стационар база 5 хүндүскү лагерь бар. Бо чылын ни-

тизи-биле 644 уругну дыштандыраар планнап турар бис. Лагерьлерге белеткел ажилдары доозулган, уругларны хүлээп алырынга шупту белең. Стационар лагерьлерниң путевказының өртээ 3500 рубль, а хүндүскү лагерьлерниң — 1500 рубль.

— **Силерниң кожуунда школаларда капитал септелгелер чоруттунуп турар бе?**

— Эрткен чылын Мугур-Аксының 1 дугаар школазынга капиталдыг септелгени кылган. Бо чылын Мөген-Бүрен сумузунга 176 олуттук чаа школа тудуу эгелээр. Келир 2024 чылда Мугур-Аксының 2 дугаар школазынга капиталдыг септелгени чорудары көрдүнгөн.

— **Республикада кадрлар айтырыы чидиг болгай. Силерде кандыгыл, Чойган Демир-оолович?**

— Бисте база ыңдыг. Кызыгаар чогуу, ыраккы кожуун болганда, кадрлар айтырыы черле берге. Ылаңгыя тускай эртемниг башкылар, эмчилер чедишпес. Чижээлээрге, Мөген-Бүрен школазынга химия, биология, англи дыл башкылары херек.

Бо чылын ТР-ниң Тудуг яамызынга чагыг кириривиске, специалистерге 1 бажың тудуун акшаландырган. Ооң-биле Мөген-Бүрен сумузунда башкыларга бажың тудар. Хүлээнип алган тудуг организациязы-биле керээни чарган, тудуг ажилдары эгелээн. Бо чаа өөредилге чылында школа ажылгалга кирер.

Эмчилер база бисте чедишпес. Хирург эмчи-биле керээ бо чылын доостур. Ынчап кээрге, биске хирург эмчи болгаш Кызыл-Хая участок эмнелгезинге терапевт база херек. «Көдээ черниң эмчизи» программа-биле кожуунувуска анестезиолог эмчини манап турар бис.

Эрткен чылын терапевт эмчини бажың-биле хандырган бис. Специалистери чурттаар оран-сава-биле хандыраар айтырыг планда черле бар. Ынчангаш тускай эртемниг эмчилерни болгаш башкыларны кожуунувусче чалап тур бис.

— **Ыраккы кожуунда одалга айтырыы кандыгыл? Чурттакчы чонну, социал албан черлерин хөмүр-даш-биле канчаар хандырып турар?**

— Бистиң Мөңгүн-Тайга кожуунга одалга сезону сентябрь 1-ден эгелээш май 31-де доостур. Тус черниң чурттакчы чонун Мугур-Аксының «ТСП» МУБ хөмүр-даш-биле хандырып турар. Ында хөмүр-даш складындан чон хөмүрнү садып ап турар, дажыглаар транспорт база бар. Мөген-Бүрен сумузунуң чурттакчыларын хуу сай-

гарлыкчы хөмүр-даш-биле хандырып турар.

Чыл санында «Социал хөмүр» алыкчыларының даңзын тургузуп турар бис. Бо чылын 45 өг-бүлени тодараткан, оларның 19-нү орулгазының деңгели улуг болганындан чөпшээрэвээн. Алыр хамаатыларга 2 муң тонна хөмүр-дашты дүжүрүп берип турар.

— **Республикада өрт айыылы үнүп болур үе-дир. Өртке удур белеткел ажилдары чоруп турар бе?**

— Өрт айыылын болдурбазы-биле чыл санында тургускан план езугаар ажилдарны чорудуп турар. 14 кижиниң 2 патруль бөлүүн тургускан, ол ышкаш Тоолайлыг болгаш Каргы сумуларда 2–2 эки турачы өрт дружиналары бар. Мөген-Бүрен сумузунда 18 кижини составтыг өртчүлөр командасы тургустунган. Олар Мөңгүн-Тайганың 19 дугаар өрт камгалал кезээниң баа-

500 кВт чедир улгаттырар азы 200–200 кВт күштүг дизельдиг генераторларны тургузар деп планнап турар.

Кывар-чаар материал курлавыры норма езугаар 10 хонукка көрдүнгөн болур. Тоолайлыг сумузунда база эртен, кезээ дизельдиг генератор ажилдап турар, а хүндүс — хүн панели. Тоолайлыг сумузунда фельдшер-акушер пунктузунуң электр чарыгдалы дыка хөй. Ынчангаш 2024 чылда дизельдиг генераторнуң күжүн улгаттырар планныг бис.

— **Мөңгүн-Тайга кожуунда чеже ФАП барыл?**

— Бистиң кожуунда 3 суму бар. Мугур-Аксыда кожуунуң төп эмнелгези, Мөген-Бүренде участок эмнелгези, а Тоолайлыгда фельдшер-акушер пунктузу ажилдап турар. Ол ФАП-ты эрткен чылын туткаш, ажылгалга кириген.

— **Кожуунуңарда хуу**

сайгарлыкчыларга кандыг деткимчелер көргүзүп турар силер?

— Кожуунда ниитизи-биле 270 ортумак болгаш биче ажил-агыйлыг хуу сайгарлыкчылар бар. Ай санында оларга дыштаныр хүннүң ярмаркаларын организастан турар. Бо хүннерде эң-не тергиин ажил-агыйлыг сайгарлыкчыларны шаңнап-мактаар бис. Кезек сайгарлыкчылар каттыжып алгаш, эштежилге тургузуп алган. Олар чер участогун аңгылап бээр дугайында коллективтиг билдиришкн кириген. Оларга чер участогун аңгылап берген бис, аңаа чаа садыг-саарылга төвүнүң тудуу эгелээр. Сайгарлыкчылары-выска ол дыка улуг деткимче болган.

— **Ажыл чоктар айтырыы бар бе? Ону канчаар шиитпирлеп турар силер?**

— Ийе, бар. Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптүн январь 1-ниң медээзи-биле алырга, бистиң кожуунда 96 ажил чок хамааты учетта бүрүткеттинген. Оларга деткимче көргүзөр талазы-биле ажилды Чонну ажилга хаара тудар төп-биле каттай чорудуп турар бис. Бо чылдың 1-ги кварталында ажил чок 90

кижи билдиришкн кириген, оларның 50-нин ажил-биле хандырган. Олар колдуунда хандырылган адырының ажал чыннары: одакчылар, аштакчылар дээш өске-даа.

Ооң-биле чергелештир арагалаашкын айтырыы база бар. Кожуунда алкоголь продукциязын садып-саарар лицензиялыг, албан езугаар-биле бүрүткелдиг 3 хуу сайгарлыкчы база 2 кафе бар. Оон аңгыда, «адрестер» деп адаарывыс точкаларны база чок деп болбас. Баш бурунгаар санаашкыннар-биле хоруглуг арага садар 6 ыңдыг адреси илереткен. Хоруглуг арага садып-саарар чорук-биле демисел чорудар талазы-биле комиссияны база тургускан. Ындыг «адрестерни» илередип тыпкаш, административтиг торгоалдарны онаап, ол ышкаш чаңгыс чер чурттугларына хора чедирбезиниң дугайында профилактиктиг беседаларны чорудуп турар бис.

— **Удаваас чайгы спартакиада болур болгай. База белеткенип-ле тур боор силер аа?**

— Республиканың бирги спартакиадазы чоокшулап олурар. Спартакиаданың суму болгаш кожуун чергелиг чадазынга тергиин спортчулары-высты шилээн бис. Бо хүнде республика чергелиг чадазынга киржир команда тургустунган. Спортчуларывыс шыыг белеткенип турар. Республика чергелиг спартакиадаже 400 хире кижини чорудар бис.

— **Мөңгүн-Тайга — агаар-бойдузу кайгамчык чараш кожуун болгай. Туризмниң сайзыралы силерде кандыгыл?**

— Ыдыктыг Мөңгүн-Тайга даан, кайгамчыктыг агаар-бойдузун, ховар малы — сарлыктарны, онзагай чараш Хиндиктиг-Хөлдү көөр дээш, бистиң кожуунче туристер үзүк чок кээр. Бисче колдуунда Новосибирск, Красноярскыдан Алтай таварыштыр аян-чорук кылган туристер боттарының транспорту-биле хөй кээп турар. Иштики туризм дээр болза, сертификаттыг 3 маршрут бар. Бир дугаар маршрут — Мөңгүн-Тайга даанче үнүүшкүн. Ийи дугаары — «Мөңгүн дээрбек» маршрут. Үшкүзү — Хиндиктиг-Хөлче чедери. Бо маршруттар шупту Убсунур ыйгылаажы заповедник таварыштыр чөпшээрелдиг эртер.

— **Бо чылын кандыг планнар салдынганыл, Чойган Демир-оолович?**

— Эрткен кыш берге эрткен, ынчангаш келир кышка эки белеткенир деп сорулганы салган бис. Бо үеде часкы хову ажилдары чоруп турар. Суггарылга системаларының каналдарын кылыр ажилдарны күштелдирген, 150 гектар шөлге сула тарыыр. Күзелдиг хуу дузалал ажил-агыйлыг хамаатылар бар болза, мал чемин тарып алырынга хостуг турар шөлдерни ажылгаары-че кыйгырып тур бис.

И.А. СОЯН
Белеткээ.

Чоннуң үнелели – кылган эттиң шынарында

Совет Эвилелиниң үезинде хууда сайгарлыкчы деп билиштин турбаан. Хуузуна садыг-саарылга кылган аймактарны «Спекулянттар» дээш херекке онаап болур нарын үе. Ынчан күнге күрүнениң кооперативтары садыг-саарылга кылыр эргелиг турган.

Совет Эвилели буурап дүшкен соонда, 1991 чылда бүдүрүлгелерге болгаш сайгарлыкчыларның ажил-айыгына хамаарышкан хойлуну хүлээп алган. Оон эгелээш, хууда сайгарлыкчылар чылдан чылче немежип, буураашкынга таварышкан чурттуң экономиктиг өлүмүздөзүгө идигни берип эгелээни ол.

РФ-тиң Президентизи Владимир Путин 2007 чылдың октябрь 18-те чылдың-на май 26-да Сайгарлыкчының хүнүн демдеглээр дугайында арлыкка атты салган. Оон бээр чылдың-на май 26-да Сайгарлыкчының хүнүн демдеглээр чаңчыл апарган. Бо сайгарлык хүнде янзы-бүрү белгелер, шуулганнар, өредиглиг семинарлар, ренингилер, «төгерик стол» дээш оон-даа өске уржуга солчур хемчеглер олуп эртер. Байырлалда үренелдиг ажилдап чоруур сайгарлыкчыларга күрүнө арналдарын тыпсыры – сагай чорук апарган. Тыва база шаңнал-макталга элтиглер кайы көвей. ТР-ниң Экономиктиг күжүдө яамызының мектеп-беле алырга, аада ажил-биле бот-андырткан 12427 хамаабүрүткеттинген. Чыл угузунда оларның саны каттап көвүдээн. Хууда сайгарлыкчыларның аразын-ажыл-агыы элээн шуудай өгөннери-даа, чаа эгелеп чурттары-даа бар. Бөгүн «Шын» солунуң аалчызы Кызыл хоорайда а национал угланыш-чыны суй белектер бүдүрүп аныяк өг-бүлө Аира аалай биле Сайдаш чонданның «Сүбедей» айн-студиязының ажил-биле таныштырар-дыр.

Бо сайгарлыкчы өг-бүлө алы-ижи элээн шуудай келген, кылган продукциязы республикада билдингир турган сайгарлыкчыларның ээзи. «Сүбедей» дизайн-студиязы суй белектер азырандан аңгыда, каастап аштаар ажилдарны база кылып турар, чижээлээрге, чылдың президентиниң атыр учулищези-биле 4 аар чыл кады ажилдап, аңгы-аңгы объектилерге каасталга ажилдарын каттаган. Ол ышкаш Тываның

/ Сайдаш Самдан, Аира Ынаалай.

Чазак бажыңның бирги каадында «пресс подход» дээр парлалга ажилдакчыларынга интервью бээр чараш шөл база оларның чогадыкчы ажилының түңнели-дир. Янзы-бүрү мөөрейлерге, делгелгелерге киришкеш, алган шаңналдарын санап четпес, оон бирээзи — 2022 чылда Наадым байырлалында «Ус куш» делгелгезинге киришкеш, «Ыяш-биле кылган суй белектер» номинациязының шаңналын алганы.

— **Аира Айыр-Санааевна, суй белектер кылыр ажил-агыг тургузуп алыр бодал кайың тыгылганы?**

— 2017 чылда иелээн Тыва үндезин культура төвүгө ажилдап турдус. Ынчан Тываның культура сайыды Алдар Тамдын биске тыва угланышкынның суй белектер бүдүрер дугайында ажилды сүмелээн. Культура яамызынга турган лазерлиг станокту база ам бо ажилдап турар оран-саваны биске хүлээткеш, ажилдап эгелээр даалганы берген киж. Акшашалың, материалдар-биле хандырылга, чагыглар хүлээр дээн ышкаш органиастыг ажилдарны харылап турар мен.

Оон эгелээш суй белектер болгаш албан черлериниң иштинге каасталгалар, кубоктар, медальдар дээн ышкаш шаңналга тыпсыр чүүлдерни кылып эгеледвис. Ажилы-выска эң-не кол кичээнгей салыр чүүлүвүс — тыва национал колориттиг болгаш тыва езу-чаңчылдар-биле дорт харылзаалыг чүүлдерни бүдүрери.

— **Бүдүрүлгелерде каш киж ажилга хаара тут-тунганы?**

— Бо үеде дөрт ажилдакчылыг бис. Оларның бирээ-

зи — лазерлиг станоктуң оператору Шолбан Белекпен. Күдерек Самдан — мастер. Түмөн Самдан — цехтин начальниги. Сайдаш Николаевич компьютерге чурур ажилдарны, эскизтерни шуптузун боду чогадыр. Белеткеп каан эскизтерни мастерлер улаштыр станокка бүдүрүп кириптер.

— **Силерниң бүдүрген суй белектериңерни кайың садып ап болур ирги?**

— Тыва үндезин культу-ра төвүнүн баартыгында суй белектеривис бар. Шыдаар, четтигер шаавыс-биле бүдүргеш, ол садыгже дужаап турар бис. Хөй кезинде организацияларның чагыгларын күүседиринге-ле өй бис. Чижээлээрге, ынча санныг аяк, ынча санныг өг деп чагыг кириген болза, ону мурнады кылыр бис. Тыва угулзалыг трибуналарны школа дооскаш, 10, 15, 20, 25 чылдаан дээн ышкаш доозукчулар шко-лазынга белек кылдыр бээр дээш, бо чазын хөйү-биле чагыдып ап турлар.

— **Келир үеже чүнү планнап турар силер?**

— Бо ажилывысты калбар-тып, чагыгларывыстың санын ам-даа углаттырары планда көрдүнгөн. Чижээлээрге, чоокта чаа улуг хүрээ ажыдышкынынга келген аалчыларга сөңнээр 70 аяктыг сувенир тыва өглерни кылдывыс. Ындыг улуг чагыглар кылы-ры биске орулгалыг. Эң-не кол сайзырадыксап турар угланышкынывыс болза, тыва кош бижек дээн ышкаш ювелирлиг ажилдарны көвүдедири. Бо хүнде чагыг езугаар чоокта чаа ажиттынган хүрээниң македин мастер-леривис кылып турары бо.

— **Кады ажилдаар эштерни кандыг арга-биле тып**

ап турар силер? Силерниң бүдүрүлгеге ажилдаар улус кандыг негелделерге дүжүр болур ужурулу?

— Эң-не кол чүүл — күштүг күзелдиг, өөреничел болгаш компьютерни эки сайгарар оолдар херек. Ажилдаар күзелдиг болгаш угаанныг оолдарны Сайдаш Николаевич боду өөредип алыр.

— **Ажил-ижиңерге күрүнениң деткимчези кандыг рольду ойнаан ирги?**

— Шак-ла мындыг тыва угланышкынның суй белектер кылып турар мастерлерни Тывада чок деп болур. Суй белектерни хөй кезинде Кыдаттан, Моолдан эккеп турарын билер бис. Бо ажилды кылып эгелээри болгаш сайзырадып алыры нарын болган. Янзы-бүрү шаптаразыннар, бергедээшкыннер турду. Ажилывыстың эң-не эгезинде күрүнениң деткимчези быжыг тепкиш болган. Чижээлээрге, ТР-ниң Экономика яамызының Сайгарлыкчыларга деткимче көргүзөр фондузун таварыштыр акша-төгерик дузаламчыны-даа алган бис. Өөредиглиг семинарларже-даа мени чорудуп турду. Россия чергелиг делгелгелерге каш-даа каттап кириштивис. Культура-даа, Социал политика-даа яамылары биске деткимчезин көргүскөн. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, күрүнениң деткимчези бар. Ону четтирип чоруур бис. Ынчангаш ажил-агыывыс сайзырап, хөгжүп турар.

— **Чогаадыкчы өг-бүлелерни таныштырыптар силер бе, Аира Амыр-Санааевна?**

— 2013 чылда, 10 чыл бурунгаар, Тес-Хем кожуунуң юбилейлиг чылында Сайдаш Николаевич кожуунуң чагырга черинге каасталга кылып турда, аңаа таныжып алгаш, өг-бүлө тудуп, кады чурттай берген бис. Дөрт ажы-төлдүг бис, олар уруглар садында болгаш школада хаара тут-тунган.

Улан-Удэ хоорайга технолог эртемни чедип алган мен. Дооскан эртемимниң аайы-биле Тыва культура төвүгө ажилдап турганым ол. Сайдаш Николаевич Кызылдың уран чүүл колледжиниң чурулга салбырын дооскан. Кызыл хоорайда «Дамское счастье», «Арлекино», «Дамский угодник» дээш өске-даа садыгларның даштында чарлап каан адын кылып турган «алдын» холдуг мастер.

— **Өөңер ээзиниң дугайында чүнү чугаалап болур силер?**

— Школачы чорааш геометрия, алгебра дээн ышкаш санаар, шыяр эртемнерге аажок сонургалдыг өөренип чорааны илден. Чазаныр, шеверлээр ажилдарны тускай салым-чаяанныг болгаш нарын бодалгаларны бажының иштинге-ле бодап, санап-түңнөптер, көвей медээлерни быжыг сактып алыр угаанныг киж кылып шыдаар. Оон башка нарын технологияларга ажилдаары берге. Сай-

даш Николаевич шак ыңдыг салым-чаяанныг, угаанныг кижилерниң бирээзи-дир ийин. Дыка нарын ажилдарны ша-даа чедирбес чогаадыптар. Бистиң ажилывыс чоннуң күзелинге, негелделеринге дүүштүр суй белектер кылыры болганда, аңаа чогаадыкчы угаан херек. Сайдаш чагыг кирикчилериниң күзелин дыңнап алгаш, шак-ла ынчаар, а харын-даа немей чогаадып тургаш, оон-даа чараш кылдыр кылып бээр киж.

Аажы-чаңы топтуг-томаанныг, ажилгыр, эгелээн чүүлүн эчизинге чедирер, бодунга-даа, кады ажилдап турар эштеринге-даа шыңгы негелделиг удуртукчу. Кылган ажилының шынарынче эң-не улуг кичээнгейни салыр, харысалгалыг киж. «Шынары эки этти чон үнелээр. Чоннуң үнелели турда, бүдүрүлгө хөгжүүр» — дээр киж.

— **Ажы-төлүңер аразында адазың дөзээн ус-шевер киж бар бе?**

— Бичии уруувус чурутунар, пластилинден, саа-зындан янзы-бүрү дүрзүлөр кылыр, чогаадыкчы киж. Бирээзи спортка, а өскези чугааланырынга ынак. Чугаакыр киживисти: «Аксы-биле акша ажилдаар киж болур хевирлиг» — дижи, чаптаар бис. Чүгө чаңгызы ачазының ус-шеверин дөзээн деп билеп турар бис. Ынчалза-даа өзүп кээрге, база кымның кандызы илерей бээр боор.

— **Ажилдан аңгыда, өг-бүлелерге чүнү кылырыңга ынак силер?**

— Бут кырынга туруп алыр дээш, хөй үевисти ажилче чарыдап турар бис. Бизнес-ти эки шуудадып алгаш, кылыр планнарывыс-ла хөй. Чижээлээрге, ажы-төлүвүс-биле эгезинде Тываның, оон өске чурттарның чараш булуңнарын кезип, аян-чорук кылырын бодап турар бис.

Амдыызында чаш ажы-төлүвүс-биле кезээки үеде кады ойнаарыңа, чурутунарыңа, пластилинден янзы-бүрү дүрзүлөр кылырыңа ынак бис. Чижээлээрге, уруглар садынга өөргөн темазын быжыглаары-биле, аңаа хамаарыштыр бир-ле чүүлдү кылырын оралдажыр бис. Кады ойнаарывыска, ажы-төл дыка сонургаар, өөрүүр. Шыдаар-шыдавас-даа болза, киж бүрүзү оюннарга киржир. Уругларның аажы-чаңы-даа ынчан көстүп кээр: бирээзи чедир кылбайн октаптар, а өскези эчизинге чедирер, а бир өскези кылып чадап кааш, хорадап олуруп бээр. Эң-не солун чүүл болза, кады бир-ле чүүлдү кылырга, өг-бүлөгө амыр-тайбың доктаар, бот-боттарының аразында билчип эгелээр, шупту чүве чүүлдешкек, аянашкак апаар.

— **Өг-бүлелерниң ажил-ижи ажык чугаалап, чонга сонургатканыңар дээш четтирдис.**

/ Айдың ОНДАР.

Маадырларның архивинден чурук.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында
Тус чер бот-башкарылга органнарынга хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Тыва Республиканың Би-Хем кожуунунун Аржаан көдээ суму чагыргазының даргазы Екатерина Карооловна ТУЛУШТУ.

Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуун чагыргазының Күш-ажыл болгаш чоннун социал камгала эргелелиниң бухгалтер учеду болгаш отчедунун талазы-биле кол специализи Салбак Артлеровна ТООРУКТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 20
№ 138

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы болгаш Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп медалы-биле

Муниципалдыг албаннун хоочуну Владимир Виктор-ович ЕРОМАЕВИ.

Тыва Республиканың Каа-Хем кожуун чагыргазының ажил-херектеринин эргелекчизи Галина Агбан-ооловна КУУЛАРНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 20
№ 139

«Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп Тыва Республиканың медалы-биле шаңнаарының дугайында

Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп хүрээзинин тудуунга ачы-дуза чедиргени дээш «Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп медалы-биле

Роберт Дормеевич ДОРЖУНУ,
Шолбан Валерьевич КАРА-ООЛДУ,
Байбек Надажапович МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 21
№ 143

Шаңнаарының дугайында

Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп хүрээзинин тудуунга улуг үлүг-хуузу киригени база деткип дузалааны дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты

Антон Викторович АБДУРАХМАНОВКА,

Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп хүрээзинин уран чурумалдыг хевирин чогадып тургусканы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты

Дашиним Бальжинимеевич НАМДАКОВКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 21
№ 144

Шаңнаарының дугайында

Тыва Республикада сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп онзагай хүрээзин тудуп кылырынга элээн улуг үлүг-хуузу киригени дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Александр Александрович РОЖДЕСТВЕНСКИЙНИ,
Эльвира Михайловна ЧИПИЗУБОВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 21
№ 145

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп онзагай хүрээзин тудуп кылырынга элээн улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты

Күш-ажылдың хоочуну Валентина Анатольевна ИЛЛАРИОНОВАГА тыпсыр.
Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп онзагай хүрээзин тудуп кылырынга элээн улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп медалы-биле «Строй-Экспресс» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелдин бригадири Шолбан Мадр-оолович ТУЛЕЙ-ООЛДУ.

Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Тубтен Шедруб Линг» деп онзагай хүрээзин тудуп кылырынга элээн улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Буян-Бадырғы» ордениниң III-кү чадазы-биле

күш-ажылдың хоочуну Анатолий Карбыевич МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 25
№ 146

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаарының дугайында

Тыва Республикага сарыг шажынны болгаш иштики сагыш-сеткилди сайзырадырынга улуг үлүг-хуузу киригени дээш ТАР-нын тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле Тыва Республиканың Камбы-ламазы Сергек Олег-ович САРЫГЛАРНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 26
№ 149

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Ак сеткилдиг, үре-түнелдиг күш-ажылы дээш, культураны болгаш уран чүүлү сайзырадырынга үлүг-хуузу киригени дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

«Тываның национал оркестри» күрүне бюджеттиг албан черинин оркестр артизи Айдың Арбын-оолович БЫРТААН-ООЛДУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 26
№ 150

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Ак сеткилдиг күш-ажылы база Тыва Республикага культураны болгаш уран чүүлү сайзырадырынга улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты

«Тываның национал оркестри» күрүне бюджеттиг албан черинин директору Артыш Юрьевич ОПУЙЛААГА,

ак сеткилдиг күш-ажылы база Тыва Республикага культураны болгаш уран чүүлү сайзырадырынга улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың улустун хөөмейжизи» деп хүндүлүг атты

«Тываның национал оркестри» күрүне бюджеттиг албан черинин артизи Каң-Хүлер Валериевич СААЯГА,

хей чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы болгаш Тыва Республикага культураны болгаш уран чүүлү сайзырадырынга улуг үлүг-хуузу киригени дээш «Тыва Республиканың улустун артизи» деп хүндүлүг атты

«Тываның национал оркестри» күрүне бюджеттиг албан черинин артизи Надежда Эртинеевна ДОНГАККА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың апрель 26
№ 151

«Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп Тыва Республиканың медалы-биле шаңнаарының дугайында

Идепкейлиг хамааты туружу болгаш тускай шериг операциязының девискээринде турар шериглерге, эки турачыларга ачы-дуза чедиргени дээш «Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп Тыва Республиканың медалы-биле

Иван Алексеевич ОБРЕЗАНОВТУ,

Мария Ивановна ОБРЕЗАНОВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың май 3
№ 157

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Хойлу-дүрүмнүг чорукту быжыглаарынга, хамаатыларнын эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаарынга кириген ачы-хавыязы, хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Тыва Республикада «Адвокатъ» коммерциялыг звес болчукчулар коллегиязының болчукчузу Анатолий Кувартаевич БИРЛЕЙНИ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың май 4
№ 158

«Тыва Республиканың алдарлыг юризи» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Профессионал ажил-чорудулгазында бедик чедишкinnerи, хей чылдар иштинде ак сеткилдиг

ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг юризи» хүндүлүг атты

Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелиниң регионалдыг хоолжудунга болгаш муниципалдыг тургузугларның уставтарын бүрүткээр айтырыглар талазы-биле килдис даргазы Нонна Чоодуевна НУРЗАТКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың май 4
№ 159

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы болгаш культура биле уран чүүл адырында анык специалистерни белеткээринге бедик профессионал чедишкinnerи дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

«Республиканың Р.Д. Кенденбилъ аттыг уран чүүлүн школа-интернады» күрүне бюджеттиг хевиржиттинмизин өөредилге албан черинин чанзы клазының башкызы Валентина Салчаковна КУУЛАРГА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл,
2023 чылдың май 5
№ 161

Шаңнаарының дугайында

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы болгаш культура биле уран чүүл адырында анык специалистерни белеткээринге бедик профессионал чедишкinnerи дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

«Республиканың Р.Д. Кенденбилъ аттыг уран чүүлүн школа-интернады» күрүне бюджеттиг хевиржиттинмизин өөредилге албан черинин баян клазының башкызы Очугаш Серзеевич СЕНДАЖЫНЫ,

«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизи» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг профессионал өөредилге албан черинин баян башкызы Евгения Львовна МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл
2023 чылдың май 5
№ 162

«Буян-Бадырғы» ордениниң III-кү черге-биле шаңнаарының дугайында

Шериг хүлээлгезин күүседип тура, көргүскен эредидим маадырлыг чоруу дээш «БУЯН-БАДЫРҢЫ ОРДЕНИНИ» III-кү черге-биле

55115 шериг кезээниң 3-кү даг-адыггы батальонунун аңгы медицина взводунун командири Начын Николаевич ЧЫРТАКТА,

55115 шериг кезээниң 3-кү даг-адыггы батальонунун аңгы медицина взводунун фельдшери Айдыс Леонидович КУУЛАРНЫ,

55115 шериг кезээниң разведка салбырының командирин Дадар-оол Анатольевич КУУЛАРНЫ,

55115 шериг кезээниң 3-кү даг-адыггы батальонунун 2-ги взводунун 7-ги ротазының адыггызы Начын Намнай-оолович ОСУМБАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл
2023 чылдың май 5
№ 163

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле шаңнаарының дугайында

Иштики херектер органнарынга хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажил-албаны дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле Иштики херектер органнарының хоочуну, милицияның халажылгада полковниги Сергей Кимович КЫНЫРААНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл,
2023 чылдың май 13
№ 166

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Иштики херектер органнарының хоочуннарының регионалдыг хей-ниити организациязының болгаш Тыва Республикада Иштики херектер яамызының иштики шериглеринин ажил-чорудулгазынга идепкейлиг киришкени дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Иштики херектер органнарының хоочунун, милицияның халажылгада подполковнигин Марат Оюн-оолович ДАРЖАПТЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл
2023 чылдың май 13
№ 167

НОМГА ЫНАКТАРНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

25-те Тыва үндезин культу-
туралык бугу-россияның
библиотека хүнүгө уткуштур
культура яамызы-
болгаш Тываның биб-
лиотека ассоциациясының
Национал шаңналын
ыскан байырлыг хурал
эрткен. Аңаа Тываның
культура сайыды Виктор
Монгуш, Тываның культура
бюджетчиларының проф-
фессорунун удуртукчузу Га-
лина Комбу, Тываның куль-
тура болгаш уран чүүлүнүн
эвилелиниң
Зоя Монгуш чыыл-
марга байыр чедирген.

болган хемчегге "НОМ" На-
ционал шаңналдың 11 номи-
нациязынга төлөптиг эң дээр-
е библиотека ажилдакчылары
кылган эртем-шинчи-
лик ажилдары-биле шылга-
нарны илереткен:
"Эң дээр эртем-шинчи-
лик ажилы" номинацияның
наалынга ТывКУ-нун Эр-
тег библиотеказының килдис

эргелекчизи Айлуна Дандыр
төлөптиг болган;

2. "Аныяк библиотекарь" –
С.О. Тамба аттыг Каа-Хемниң
Төп кожуун библиотеказының
библиотекарь-методизи Вио-
летта Доржу;

3. "Эң дээр комплекта-
тор" – К.И. Чуковский аттыг
уруглар библиотеказының
фондузун чыыр килдизиниң
эргелекчизи Айна Оюн;

4. "Эң дээр библиограф" –
Өвүрнүн М.Б. Доржу аттыг
Төп кожуун библиотеказының
библиографы Эмма Донгак;

5. "Эң дээр библиоте-
карь" – А.С. Пушкин аттыг
Национал библиотеказының
социал-экономика талазы-би-
ле литература килдизиниң
эргелекчизи Радмила Оюн;

6. "Эң дээр методист" –
С.О. Тамба аттыг Каа-Хемниң
Төп кожуун библиотеказының
методизи Чойгана Монгуш;

7. "Мергежилдинге шынчы
бердингени дээш" – Ак-Чыраа
суурнун библиотеказының
эргелекчизи Наталья Лопсан;

8. "Эң дээр дагдыныкчы" –
Чеди-Хөлдүн төп кожуун
библиотеказының килдис эр-
гелекчизи Шолбанмаа Соян;

9. "Эң дээр чурт шинчи-
лекчизи" – Бии-Хемниң төп
кожуун библиотеказының
чурт-шинчилел килдизиниң
эргелекчизи Ай-кыс Шырап;

10. "Чылдың өдө халыш-
кыны" – Чаа-Хөлдүн төп
кожуун библиотеказы;

11. "Чылдың эң дээр
библиотекарь" номинация-
га Сүт-Хөлдүн төп ном саңы
төлөптиг болган.

Ол-ла байырлыг хуралга
эки ажилдыг ном саңының
ажылдакчыларынга күрүне
шаңналдарын, Культура яамы-
зының мурнундан хүндүлел
бижиктер, өөрүп четтириш-
кин бижиктерин тывыскан:

"Тыва Республиканың
культуразының алдарлыг
ажылдакчызы" бедик атка
А.С. Пушкин аттыг Национал
библиотеканың Национал
чурт-шинчилел литература-
зының килдизинде күрүне

библиографиязының сектору-
нун эргелекчизи Галина Комбу
болгаш көдээ ажил-агый
литературазының килдизиниң
кол библиотекары Светлана
Салчак төлөптиг болганнар.

А.С. Пушкин аттыг Нацио-
нал библиотеказының директору
Ирина Эртинега Сенатор Дина
Оюннун мурнундан өөрүп чет-
тиришкин бижиин тывыскан.

Ол ышкаш Елена Монгуш
Тываның культура яамызы-
ның өөрүп четтиришкин
бижиин алган. "Тываның куль-
туразының тергилни" хөрек
демдээ-биле А.С. Пушкин ат-
тыг Национал библиотеказының
ниити номчулга залының эрге-
лекчизи Чинчи Ондар, абоне-
мент килдизиниң эргелекчизи
Уран Донгак болгаш дирек-
торнун оралакчызы Айлаңмаа
Аракчаа шаңнатканнар.

Бүгү-россияның Библио-
тека хүнүгө уткуштур "Ном
саңыңа дүн" деп акцияга
республиканың библиоте-

калары идепкейлиг киржип,
аңгы-аңгы хемчеглерни
эрттирилген. Ол хүн Тыва-
ның хөйгө билдингир артис-
тери ном саңының күзенчиг
аалчылары болуп, ыр-шоорун
чыылганнарга бараалгадып,
уран сөске мастер-класстар-
ны эрттирип, солун оюннар-
ны организаптап, акцияга
киришкеннер. Ол ышкаш
чарлаттынган акция-биле
А.Пушкин аттыг ном саңының
ажылдакчылары Кызылдың
104 дугаарлыг пассажирлер
аргыштырар маршрутунга
"Номчуттунар автобус" деп
хемчегни организаптааны
солун болган.

Ниитизи-биле болган "Ном
саңыңа дүн" акцияның хем-
чеглеринге номга ынактар
чыгылып, чаа-чаа чүүлдерни
билип ап, сагыш-сеткили
улам сергектелип тараан.

/ Сорунза МОНГУШ.
Чуруктарны интернеттен
алган.

ШКЫНЫҢ БОЛГАШ ДАГДЫНЫКЧЫНЫҢ ЧЫЛЫНГА |

КИЖИЛЕРНИ ДЕМНЕСТИРЕР

улустун Емеля биле
анның дугайында тоо-
а ышкаш, хамык чүүлдер
дун маадырының күзээ-
ышаш ала-чайгаар бүдүп
н чүве болза, магалыг
ийик. Ынчалза-даа
аңжал-херээвис— хоо-
уурларны харылзаш-
п турар автомобиль
арының тудуунун
илээшкини чайгаар-ла
боттаны бербес, аңаа
-шак, күш-шыдал,
бүрү шинчилелдер
тинер ажил-дыр.

е дизе телевилээшкин
дарын чорудуп тура, тут-
турар оруктун аар-сала-
толгандыр турар хүрээ-
роң чедирип болгу дег
ры дээш өске-даа ба-
заларны эчизинге чедир
өргөн турар ужурлуг.
шкан-на кижиге дагзып
болдунмас, ол кижиге
аа бедик эртем-билди-
илгараңгай специалист
бо нарын-берге адырга
ныкчының киржилгези

чокта ажил-иш хайтап болур.
Бистиң чурттап эртип турары-
выс бо үеде дагдыныкчының
ажык-дүжүү биегизинден
артык улгаткан, ооң байлак
арга-дуржулгазы чүүден ар-
тык хереглелдиг апарган.

Тыва Республиканың Орук
болгаш транспорт яамызында
телевилээшкин килдизиниң
специализи Арина Сүгежик боду-
нун дагдыныкчызының дугайын-
да мынчаар чугаалап турар:

— Телевилекчинин мер-
гежилдинге дагдыныкчыны
чугула херек. Чаныңга хөйүнү
көргөн, улуг арга-дуржулга-
лыг кижиге сеңээ чөлөнгийш
болуп турда, үүле-херек-даа
айлажып, бүдүнгүр болур.
Амыдыралымда ындыг
дагдыныкчыларлыг болга-
ным дээш өөрүп чоруур мен.
Оларның бирээзинге 25 чыл
телевилел арга-дуржулгалыг
Наталья Викторовна Оюн
хамааржыр. Негелделиг
ширин удуртукчу болурун-
дан аңгыда, кончук кижизиг мөзү-
бүдүштүг кижиге— деп, Арина
Сүгежик чугаалап олурар.

— Автомобиль оруктарын
канчаар дөзевилеп-төлеви-
лелдээриниң чажыттарын
Наталья Викторовна меңээ
ажыт-чажыт чокка айтып
берген дагдыныкчымы ол чүве.
Оруктарның телевилээшкини
дээрге оюнчук эвес үүле-дир,
чүге дизе ооң үезинде бүгү-ле
чүүлдерни өөренип көөр
апаар, хөй үени негээр шинчи-
лел ажилдарындан эгелээш.

Ажил-ишке чугула херек
тудуг материалдарын са-
нап үндүрбээнде, тудугнун
техниктиг хемчээлдерин
тодаратпаанда, орук тудуун-
га кириштирер ажилчы-
нарның болгаш техниканың
санын база ооң хуусааларын,
тудугнун каш чадалыг бо-
лурун тодаратпаан шаанда,
орукту телевилелдээри
болдунмас.

Наталья Викторовна-биле
кады республиканың барык
бүгү кожууннарында болгаш
Кызыл хоорайда кудумчу-
ларның, бажыңнар чанында

девискээрлерниң төлеви-
лел-дөзевилел саавырын
белеткештивис. Эрзин ко-
жууннун Бай-Даг, Булуң-Бажы
суурларже ээп кирер черлер-
ниң чаартылгазынга база
үлүүвүс кириштирген бис.
Ажилды көрдүнгөн хуусаа-
зында күүседир дээш, төлеви-
лекчи кижиге изиг-соок-даа ди-
вейн, харлыг-чаъстыг-даа ди-
топографтыг тырттырылгаже
үргүлчү сургакчылап үнүптер
чүве-ле болгай.

Телевилел ажилыңга
хайгааралды Наталья Виктор-
овна бодунга онаанып алган.
Кады кылган ажил-иш кижиге
арга-дуржулганы байлакшы-
дар дээр кижиге. Ол, шынап-ла,
ындыг. Бистиң сайзыралдыг
үевисте дыка хөй организация-
лар, оларның ажилдакчылары
бот-тускайлаң болгаш бүдүнгүр
болурунга сонугалдыг. Бо
сорулгаларны чедип алырынга
мээң дагдыныкчымы Наталья
Викторовна Оюннун кириген
үлүг-хуузу улуг — деп, теле-
вилээшкин килдизиниң аныяк
специализи Арина Сүгежик
чугаалап турар.

/ А.ХЕРТЕК
белеткээн.

Чаңгыс классчы болуру хүлээлге

Чаңгыс классчылар болуру улуг аас-кежик. Школаның эжин аядып өөренип киргеш, школаның эргинин артап, доозуп үнгеш, амыдырал-чуртталганың делгем оруун тып, аңгы-башка чорупкаш-даа, бот-боттарыңа эргим, чоок, эп-найыралдыг артып калыры дег аас-кежик кайда боор. Анай чажындан чаңгыс өгнүң ажы-төлү дег чапсарларда дешкилежип, бот-боттарыңа оорга-чаглак болуп, өзүп келири дээрге, салым-чолдуң өртек чок белээ-дир. Хөй-хөй чылдар эртерге-даа, найыралды улам быжыктырып, школачы сактышкыннарны эгилдирип, үе-үе болгаш чыгыры улуг өөрүшкү.

» Чаңгыс классчылар болуру улуг аас-кежик. Хөй-хөй чылдар иштиңи школачы найыралывысты сула салбайн, бот-боттарывысты деткижил, хүндүлөжип, эге класста эгелээш-ле, амдыгаа чедир чүктөп чоруур хүлээлгевис ол.

Бис Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Туруг ортумак школазын доосканывыстан бээр бо чылын мугур 50 чылдың нүүрүн көөр аас-кежиктиг болдувус. Эге класска өөредип чораан башкыларывыс амгы үеде бистиң аравыста чок-даа болза, «Үжүглелдин» эге арнын аядып, үжүк-бижикке өөредип, эртем-билигн алдын апта-разын чүмнөп берген башкыларывысты амдыгаа чедир чылыг-чырык сеткил-биле сактып чоруур бис. Амгы үеде бистиң аравыста каш-ла башкыларывыс улуг назылап, хүндүлүг дыштанылгада олу-рарлар. Олар кымнарыл дизе, клазывыс башкызы Борбак Монгушовна Хөлчүк, ортумак класстарга биология башкылап, клазывыс башкызы чораан Александра Тюлюшовна Биче-оол олар-дыр. Хүндүткелдиг, эргим бо кижилеривис күш-ажылдың хоочунна-ры, хөй-хөй шаңналдарның эдилекчилери, башкыларның башкылары. Олар-биле ам-даа харылзажып, арга-сүмени ап чоруур бис.

Бисти доостурган, амгы үеде аравыста чок эргим башкыларывысты сагынмас арга чок. Олар кымнарыл дээрге, Апыш-оол Кыр-

гысович Дагба, ооң өөнүң ишти Елизавета Серзеевна Дагба. Башкыларывыс кончуг шыңгыы негелделиг чораан-нар. Бешки класска өөренип кээривиске, математика башкызы Василий Опаевич Өлчей күш-ажыл кичээлдерин эрттирип турган. Уругларның чогаадыкчы, ус-шевер салым-чаяанын деткип, ужудар самолеттарны, эжиндирер корабльдерниң үлегер-майыын кылдырып, ооң ачызында кожуун, республика чергелиг маргылдааларга бирги чер-лерни каш удаа ап келген бис. Хүндүлүг башкывыс, Россия Федерациязының алдарлыг башкызы деп дээди аттың эдилекчизи Сорук Намчыл-ович Сат ховар салым-чаяан-ныг кижилерниң бирээзи. Ол чазак шаңналдарының каш дакпыр эдилекчизи кижилер. Башкывыстың скрипкага ойнаарын безин амдыгаа чедир утпаан бис. Өөнүң ишти тыва дыл башкызы Полина Шаравиевна Сатты база чылыг-чырык сеткил-биле сактып чоруур бис.

Улуг класстарга барганы-выста, математика кичээлин берип турган хүндүлүг башкыларывыс, найыралдыг өг-бүлө Седип Монгушович, Наталья Кыргысовна Арган-оолдар турган. Быжыг билигни биске

берип чораанынга өөрүп, чет-тиргенивисти илередип чоруур бис. Хүндүлүг башкы Вера Тановна Дандарны канчап утту-тар боор. Орус дыл кичээлдерин кайгамчык солун кылдыр эрттирер турган. Маскыр-оол Коңзаевич Тартан-оол өөре-никчилери-биле эпти тып, күш-культура кичээлдерин солун кылдыр эрттирери уттундурбас. Сула шимчээш-киннерлиг гимнастикага дыка өөредир чораан. Уран чүүлдүң концерттеринге акробатика-ның дыка чараш дүрзүлерин көргүзүп, шаңналдыг черлерни ап турганывыс — башкывыс-тың улуг ачы-хавыяазы.

Үстүкү класска өөрени бергенивисте химиявыс башкызы Эрес-оол Белекович Биче-оол турган. Кичээлдерде солун химиктиг дуржулгалар-ны кылдырар. Бир кичээлге частышкын үндүрер часка-нывыс безин уттундурбас. Кичээл санында-ла башкы-выс-биле деңге хөөрежип, хөглүг-баштак каттыржып эрттирер турган бис. Пионер-вожатый башкывыс Чечек Ховалыговна Ортун-оол турган. Пионерлер органи-зациязын дүжүргүжеге пионер вожатыйы болуп ажылдаан, хөй-хөй шаңналдарның эди-лекчизи. Онгу классты доос-турган башкывыс Товарищтай

Сарыг-оолович Ховалыг. География болгаш төөгү кичээлдериниң башкызы турган. Башкывыс делегей карта-зын беш салаазы дег билир, бисти база ынчаар өөредип чораан. Самбырага бөмбүр-зектиң картазын азып алгаш, бисче көргөш, чурттарны айтырыңар дээр. Кандыг-даа тывылбас чурттарны айтыр башкы. Ол үениң башкылары бодунуң билин ханы билир, өөреникчилерге кичээлдерни бөдүүн болгаш билдинги-ри-биле тайбырлап берип чо-раан. Александра Шоюновна Даржаа күш-ажыл кичээли башкылап турган. Башкывыс бисти ус-шевер, холу чемзиг кылдыр өөреткен.

Ол үениң кижизидилгези кончуг шыңгыы, шынарлыг турганындан бистиң чаңгыс классчы эштеривистиң ни-итилелге ажыктыг кижилер болганы бадыткап турар. Оларның ачызында амгы үеде шупту эртем-билиглиг кижилер болуп, амыдырап-чурттап чоруур бис. Бистиң аравыста сайыт, ат-алдарлыг чоннуң хүндүлүг башкылары, повар-лар, бухгалтерлер, харылзаа шугумунуң тергиннери, парикмахер ус-дарган ше-верлер, тергин спортчулар, даг-дүгү комбинадының улуг инженер, арга-арыг ажылы-

ның ишчилери, библиотека ажылдакчылары база кым-нарны чок дээр. Күш-ажыл-дың хоочуннары, көдээ ишт-ажылчыннары, мурнакчы малчыннар. Амыдыралдың аайы-биле өскүс-чавыс арткан уругларны өстүрүп чоруур эштеривис-даа бар. Эш-өөрлеривистиң кижизидип өстүрүп каан ажы-тал база ада-иезиниң төлөптиг аажы-чаңын дөзөп, ажыл-ижин уламчылап, Тываның аңгы-аңгы булуңнарында ажыл-агыйын кылып, өзүп кижилер болганынга чоргаланып чоруур бис.

Бистиң клазывысты доос-турган Товарищтай Сарыг-ооловичиниң оглу Владислав Товарищтайович Ховалыг амгы үеде Тыва Республиканың Баштыңы болганынга канчаар даа аажок өөрүп чоруур бис.

Чаңгыс классчылар болуру улуг аас-кежик деп эгезинде бижээн бис. Оон аңгыда, чаңгыс классчылар болуру хүлээлге. Хөй-хөй чылдар иштинде школачы найыралывысты сула салбайн, бот-боттарывысты деткижил, хүндүлөжип, эге класстан эгелээш, амдыгаа чедир чүктөп чоруур хүлээлгевис ол.

/ Ак-Туруг ортумак школазының 1973 чылдың доозукчулары

ӨӨРЕДИЛГЕ МЕДЭЭЛЕРИ

Техникумнарда шылгалдалар уламчылап турар

Кызылдың транспорт техникумунга «Электромонтаж», МЭЭП-41 бөлүктөрүнө шыл-

галдалар болуп эрткен. Студентилер өөредилге үезинде алган билиглерин болгаш мергежилдерин көргүзүп, эксперттерниң салдынган сорулгаларны шиитпирлеп, даалгалар-ны шуптузун күүсеткен.

Сургуулдар электри херекселдери-биле ажылдар-ның аңгы-аңгы аргаларын көргүзүп, шенелделерни чедишкенин эрткен. Эксперттер студентилерниң шылгалдазын «эки» деп үнелээн.

Тываны Бүгү-россий-жи чадага төлээлээр

Тыва Республиканың шко-лаларының класс башкыла-

рының аразынга IV Бүгү-россияның онлайн мөөрейиниң регионалдыг кезээниң ти-лекчилерин байырлыг байдалга шаңнаан. Мөөрей-ниң тиилекчизи Кызылдың президентиниң кадет учи-лицезиниң класс башкызы Римма Ширав болган.

Тываның республиканың лицей-интернадының класс башкызы, орус дыл бол-гаш литература башкызы Сюзана Көк-кыс, Кызыл-дың президентиниң кадет училищезиниң класс баш-кызы Наталья Макшанова олар шаңналдыг черлерни ээлээн.

Тес-Хем кожуунуң Сама-галдайның 2 дугаар төөгү

болгаш ниити билиглер башкызы Баира Дошкун, Сүт-Хөл кожуунуң Кара-Чы-раа школазының төрөөн дыл болгаш литература башкызы Омак Ондар олар мөөрейниң лауреаттары болганнар. Россия чергелиг мөөрейге үстүндө ады кирген класс башкылары шупту киржип, Тываны төлээлээр.

Дыштаныр төптөр уругларны манап тур!

Июнь 1-ден эгелеп республи-каның муниципалдыг куль-тура одагаларынга болгаш Уругларга база элээдилерге немелде өөредилге төптөр-инге ниитизи-биле 183 дышта-нылга төптери ажыттынар.

Ук төптөргө 7-17 харга чедир назылыг уруглар чаа-чаа чүүлдерге өөренип, хостуг үезин ажыктыг эрт-тирер. Уругларның мөзү-шынар кижизидилгезинче, угаан сайзыралынче база кадыкшылынче угланган хемчеглерни төптөрниң ажыл-дакчылары органиастаар. Янзы-бүрү экскурсиялар, со-лун кижилер-биле ужуражыл-галар, музейлер, делгелгелер уругларны чайгы дыштанылга үезинде манап турар. Уруглар-ның чайгы дыштанылганын болгаш кадыкшыдылганын органиастаар айтырылгаларга хамаарыштыр «изиг шугум» ажылдап турар: +7(29422)2-72-92.

/ Бистиң корр-

| УЛЕГЕР ДОМАК ДУГАЙЫНДА |

Чүс сөстүң орнунга...

Тыва чоннуң үлегер домактарының курлавыры кайгамчык бай. Олар тыва кижиниң сагыш-сеткилинге, мөзү-бүдүжүңгө, амыдыралыңа дыка улуг салдарлыг болгаш ачылыг дээштиг болуп турар. Ынчангаш үлегер домактарны, чечен сөстөрнү өөренип, сактып ап чоруур болзувусса эки, чонум.

Чүс сөстүң орнунга чаңгыс-ла чечен-мерген сөстүг үлегерни чугаалай кааптарга, чүс катап дээштиг болгаш чараш болур. Чүгө дээрге үлегер домактарывыс бистиң ханывыста болгаш сөөгүвүстүң чилинде сиңниккен. Үлегер домак ном хемчээлдиг чүүлдүң кыска хевири болур. Ынчап кээрге, уттундурар деп барган, удуп чыдар үлегер сөстөрнүң хөөнүн угаан-медереливиске оттуруп диргизер үе келген. Хүн бүрүдө чугаа кадында үлегер домактарывысты утпайн, чугаалап чоруулуңар.

Чеченни сактып өөренип,
Чепти эжип өөренип.

Күзүн-не кижиниң чугаазы үлегер домак апарбас. Үлегер домактар өгбелеривистиң аас чогаалының өнчүзү болганда, оларны үе болгаш амыдырал шылгап шүүп каан болур. Бурун шагдан бээр өгбелеривис бодунуң арга-дуржулгазын, делегейге, амыдыралче, кижилерге көрүжүн чечен-мерген сөстөр-биле илередип, ажы-төлүңгө дамчыдып, а олар база-ла бодунуң эът-кежинге үлегерниң ужу-чөвүн чайгаар билип ап, шак-ла ынчаар салгалдан салгалче дамчыдып, амыдыралдың шишкижин эртип, амгы бо үевиске чедир санап четпес үнелиг үндезин үлегер домактарывыстың когун үспээн аас-кежиктиг чон болуп турар бис.

Үер суунда балык чок,
Үлегер сөстө меге чок.
Үлегер домакты чедир
боданыр кылдыр каксы, ёзу
элдээртип каан база болур.

Дорт утказындан аңгыда, эдерткен утказы база турар, оон-даа ханы чажыт утказы-даа турар. Үлегер домактарның хэй кезинде мал-маган, бойдус, үндезин эт-сеп, идик-хеп дугайында чугаалар бар болганда, үлегерниң утказын билип алырда, кижиниң сагыш-сеткили бойдус-биле тудуш болгаш өгбелерниң амыдыралыңа чоок болуру чугула.

Угаан-медерелдин дөзү
чаңчылдарында.

Уран чүүлдүң дөзү чонунда.
Кандыг-даа байдалды үлегер домактарда чиге чугаалап каан. Амгы үеде кижилер ном-дептерлерде бижиттинген янзы-бүрү хоойлулар болгаш дүрүмнерге чагыртып чурттап чоруур болза, шаандакы кижилерниң амыдыралы бижиттинмээн ужу-р, ёзу деп чүүлдерге чагыртып чораан.

Кижі ёзу эдере-
Ылм сөөк эдере.

(Моол-Алдай, Кыдат-Алдай тывалары)
Чижек кылдыр келин кижиге хамаарышкан үлегерлерни көрээлиңер.

Кежиглиг хемни үер үрээр,
Кежээ келинни хоп үрээр.

Бо үлегерде "келиниңерниң дугайында хоп үндүрбөңер" деп дөргүл-төрелинге сагындырып турар.

Калбак кезек от чуду,
Харам келин өг чуду.

Бо үлегерде "харам болба" деп келинни сагындырган.

Күдээниң күжү –
хүндүлээчелинде,
Келинниң чаражы –
томааныында.

Угаанныг келин

кунчуун хүндүлээр,

Угаан чок келин

кунчуунга хүндүледиңсээр.

Бо үлегер домактарда келин канчаар бодун алдынар ужу-рлуг деп айыткан.

Амыдыралдың бергелеринге таварышкан кижиге бо ышкаш үлегер домактар дуза кадар.

Тайып ужу-
Даянып турар.

Чирткен дөңгелчик
саглаяр,

Чиген чаак кууларар.

Ийиги үлегерни мынчаар тайылбырлаан: «Мында өттөөр дириг амытан дугайында дорт утказындан аңгыда, чечен-мергени-биле ойзу-каксы кижиге хамаарыштыр басындырган кижі ол-ла хевээр "тазарып" калбас, сегиир, харын-даа саглая бээр азы катап чечектелип үнүп кээр, а басынган, дорамчылап алган кижі боду буурап, "чаагы кууларарып" каап болур дээрзин философчу бодал-биле тода айтып турар» (Бүдүп, 2016).

Үлегер домактарның ук-дөзү ужу-р биле ёзу деп чүүлдерде, а оларның үндезини кижі амытанның эндевес, өттүр көөр, караң көрнүр, чырык, дорт, чечен-мерген угаанында болгаш ак сеткилинде, биче сеткилинде, арын-нүүрүндө дээр болза, чазыг турбас боор. Ужу-р, ёзуну янзы-бүрү чагыглар, сургаалдар болгаш тоолдар, ол ышкаш чечен сөстүг, шүлүк шинчилиг үлегер домактар таварыштыр кижилер дыңнап, чөпсүнүп хүлээп, бодунуң амыдыралыңа боттандылар. Ооң түңнелинде, чаңчыл тыптып келир. Үлегер домактарда сиңниккен ужу-р, ёзу кижини кижі болуп, кежээ, биче сеткилдиг, дорт угаанныг, быжыг туруштуг, кижилер- биле эп-найыралдыг болурунче углавышаан, боттуң багын өөскүдерин шеглеп турар.

Бактың көгүлгезин бил,
Экиниң сүмезин бода.

Тыва улустуң үлегер домактары тыва кижилерниң мөзү-бүдүжүңгө оранчок ачылыг дээштиг.

Кидистиң экизи

салыжында,

Кижиниң экизи бүдүжүңдө.

/ Андрей МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Соон истээр,
мурнун хынаар

Музейлер аңгы-аңгы болур.

Бо удаада мен төрөөн шко-
ламның бичии музейиниң
дугайында көргөн-билге-
нимни бичии бижип көрейн.
Ол эге школаның бирги
кафдында ийи бичии өрээл-
де турар. Өрээлдер кончуг
арыг-силиг, экспонаттарны
чараштыр шевергин делгээн.
Ооң ажилдакчызы Солаңгы
Донгак – эге класс башкызы.
Ында хэй кезинде школа-
ның болгаш суурнуң төө-
гүзүнүң дугайында альбом-
нарны сонуургап көрдүм.

Школаның аңгы-аңгы
чылдарында ажил-
дап чораан башкы-
ларымның, эш-өөрүмнүң
чуруктарын көргөш, хөйүнү
сактып, сагыш-сеткилим
дүвүрөп, ынчангы үелерни ка-
раамга чуруп, аажок болдум.
Эң ылаңгыя эртем аайы-биле
башкыларның альбомнары
дыка солун болду. Эге болгаш
үстүкү класстарның эртем
аайы-биле башкылары, шко-
ланың удуртулгазы, пионер,
комсомол удуртуп чораан
башкылар дээш кымнарны
мында чок дээр. Бо бүгүнү
мынчаар кылып, төрөөн сал-
галдарга арттырып кылганын
көргөш, кижі шуут-ла мага-
дап ханмас.

Суур төөгүзүнче эглип,
көре бердим. Ол мырыңай
кайгамчык. Суурувустуң тур-
гузукчузу Өртек-оол Самбу-
гаевич Ооржак, социалистиг
күш-ажылдың маадыры
Дажы-Намчал Чыртай-оол-
ович Ооржак, орден-ме-
дальдыг малчыннарывыс,
ажыл-ишчилеривис, тараажы-
ларывыс, ийистер, аңчылар
дээш хөй-ле ат-алдарлыг
чаңгыс чер чурттугларывыс-
тың альбомнарын көрүп ма-
гададым. Кандыг-даа төөгүнү,
немелде материалды моон
тып ап болур.

Бир бичии өрээлде эрги
эт-херекселдер, мумизматика,

пионерлерниң атрибуда (ту-
горн, барабан, значок, гал-
стук), В.И. Ленинниң тураска-
лы, Самбажыктың бичелет-
тураскаалы, документи-
лерни делгээн. Эң-не солун
чүүл – шаандагы парталар
витрина кылдыр кылганы.
Черле дыка сагынгыр-тывы-
гыр кылдыр аайлаттырган
өрээлдер болду. С.С. Донгак
немелде тайылбырны база
алдан-маадыржыларның
төөгүзүңгө доктаап, оларны
ада-ызыгуурун салгал тер-
терин меңээ айтып бергени
кончуг солун.

Ам удавас 60 маадырлар
ның тура халыышкынының
140 чылын байырлар болгаш
Суурувуста оларның салгал-
ры барын база билип алдым.
Оларның салгалдары-биле
ужуражыр деп турарын,
эртем-практиктиг конферен-
ция база болур. Бо бүгүнү
көргөш, школа бүрүзү мында
музей-кабинеттерлиг болур
болза, эки-дир деп бодалга
келдим. Ам ынчан бист төөгү
чидирбес база салгалдарга
дамчыдып бээр-дир бис.

Музейлиг болуру дээр-ге
база удуртукчу башкының
директорнуң кызымаккай
ажылы деп чүвени моон
көрдүм. Мынчаар кылбас-
уруглар төөгүнү кайыын би-
лирил? Салгалдарның төөгү
сонуургалы база улгадыр.
"Соон истээр, мурнун хынаар"
деп чугаа дыка шын. Төөгүнү
эки билген тудум, уругларны
дыл-домаа сайзыраар, төрөө
дылыңа ынакшылы күште-
лир. Мага хандыр дыштанып
көрүп, дыка-ла хэй ажыктыг
чүүлдерни билип алдым.

"Үргүлчү келиңер, көрүңер
музейниң эжи сиңерге
ажык" – деп, музейниң
эргелекчизи С.С. Донгак
чугаалады.

/ Зоя МОНГУШ

ТР-ниң өөредилгезини
алдарлыг ажилдакчызы
хоочун башкы

Чогаалчының байырлалы

Тайга ортузунда эскертинмес бичии сууржугаш Куранда амыдырал чай, кыш чок хайныышкынның чоруп турар. Куранчылар мал-маганын, хаван-дагаазын азыравышаан, ногаа-чимизин тарып, чай чок турза-даа, культурлуг дыштанырыңа дыка ынактар. Боттарының күжү-биле тудуп алган клувунга солун кижилер-биле ужуражылгаларны эрттирип, чыгып алгаш, байырлалдарны демдеглеп, ыр-шоорлуг даалылап, шыдыраалап, спортчу оюннарга чижип, аштанып-чемненип, ойнап хөглээрлер. Куран арбан республикага чарлаттыгган «Элээр суур» деп мөөрейге киришкеш, 3-кү черни алган.

Чоокта чаа «Куранның
өзүмнери» деп чечен
чогаал каттыжыш-
кынының планы езугаар
Тываның улустуң чогаалчызы
Кара-Күске Чоодунуң төрүт-
түнген хүнүндө дыка солун
ужуражылганы эрттирген. Ка-
ра-Күске Күнзекович баштаан
хүндүлүг аалчыларны ку-

ранчылар аяк шайлыг уткуп
алган. Аалчылар шайлаан
соонда, «Куранның энелери»
ансамблдиниң киржикчилери
чогаалчының бижээни тыва
кожамыктары болгаш «Шон-
даан Маадыр» деп ырызы-би-
ле байыр чедиргеннер.
Кандыг-даа байырлал
ыр-шоор, мөөрей чокка эртер

эвес, чогаалчының чогаат-
кан ырларыңа, чогаалчыга
тураскааткан шүлүктөр
чогаадыр, чогаалчының
шүлүктеринге уран номчулга
мөөрейлерин чарлаан турган.
Ырлар мөөрейинге 1-ги черни
чогаалчының «Куран, курай»
деп ырызын чараш, өткүт
ырлааш, Кур-Черден келген
аалчы Рулатэ Монгуш алган.
Ийиги черни Марина Уксаар,
3-күзүн Нина Чамдыылай
алгылааш, хүндүлел бижи-
тер болгаш акша шаңналын
алганнар.

Чогаалчыга тураскаадып,
чогааткан шүлүктөрүн А.Ч.
Комбу, Б.Т. Соян олар номчаан.
Уран номчулгага 1-ги
черни Г.Т. Адышаа, 2-ги черни

Ч. Нина, 3-кү черни У.О. Күнзек
алгаш, шаңналга төлөптиг
болганнар. Мөөрейлер ара-
зында келген аалчылар база
кураанчылар ынак чогаалчы-
зынга чылыг-чымчак күзээш-
киннер-биле белек-селээн
сөңнеп турдулар.

Бо хемчегни эрттиреринге
үлүг-хуузуң кирип дузалаш-
кан, келген чонувуска, даргала-
рывыска четтиргенивисти иле-
ретпишаан, моон-даа соңгаар
деткижи, кады ажилдаар-
ывыска бүзүрөп артывыс.

Чогаалчының байырла-
лыңа Тываның чогаалчылар
эвилелиниң төлээлери Н.И.
Оюн, В.А. Доржу, чурук тырт-
тырыкчызы Арслан Аракчаа,
Тес-Хем кожуунуң баштыңы

Ч.Х. Донгак, кожуун чагырык
чызының социал политика
талазы-биле оралакчызы Ч.Х.
Каржал, кожуунуң Херээжен-
нер чөвүлелиниң даргазы Р.Д.
Оюн, арбанывыс куратору
Б.К. Соян, кожуунуң культу-
ргелелинден А.С. Дажомба,
төпчүткен клуб системазы-
ның директору Ч.В. Будегечи,
төпчүткен библиотека сис-
темазының болгаш клубтуң
ажылдакчылары, Шуурмак
школазының сургуулдары,
Кур-Чер суурдан бот-тывын-
гыр композитор Галина Хо-
валыг уруглары-биле келген.

/ Галина АДЫШАА

«Куранның өзүмнери»
чечен чогаал каттыжыш-
кынының удуртукчузу

7 ИЮНЯ 19:00 Национальный театр
Республики Тыва им. В. Кок-оола

ОТКРЫТИЕ VIII МЕЖДУНАРОДНОГО ЭТНОМУЗЫКОЛОГИЧЕСКОГО СИМПОЗИУМА
«ХООМЕЙ – ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»

КРАСНОЯРСКИЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ СИМФОНИЧЕСКИЙ ОРКЕСТР

Художественный руководитель и главный дирижер
Владимир Ланде

Дирижер
Михаил Мосенков

РЕКЛАМА

Билеты: tuvafil.ru СТОИМОСТЬ: 800 Р 12+

Музыкальная передача на канале "Тува 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17:00-19:00 8:00-9:00
ПОНЕДЕЛЬНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

-1 ПЕСНЯ
-6 ФОТО
-ДО 70 СЛОВ

3500Р

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 50 руб., песни: 700 руб.

РЕКЛАМА

МӨГЕЙИГ

Бистиң улуг өгбевис, 91 хар-назынын хүндүлүг Сергей Чоодуевич Юшаны өөлгү орукче үдешкен "Тыва" КТРК-ның удуртукчузу Андрей Иванович ымбага, журналист Саяна Май-ооловна Өндүрге, улуг директор Дыдый Авааевна Сотпага, Хоочуннар даргазы Петр Иванович Глазуновка, Тыва Республиканың Чазаның мурнундан төлээлерге, Кызыл хоорайның Енисей улусу Культура бажыңының удуртукчузунга, ында ажылдап турар кеннивис ыдын-Час база дуңмавыс Кудерекке, моральдыг болгаш материалдыг дуза берген хөй санныг төрелдеривиске мөгейип тур бис.

Юшалар, Эренчиннер, Аракчаалар.

УДА БОДАЛ |

АШКА ИЖИПКЕШ, РУЛЬ АРТЫНГА ОЛУРБАҢАР

Ыр орук озал-ондаа бистен эртем-билиглиг, хып дээн чалыы назын үезинде ривисти былаап ап, ада-иелерни, уругларын, чоок кижилерин өскүссүредип ындазында-ла эвээш санныг чонга эртем-билиглиг уругларын чидирери улуг а. Ынчангаш бо хүннерде бүдүн Тыва кажыыдалдың кара аржыылын эжин-та. Ынчангаш бо хүннерде бүдүн Тыва кажыыдалдың кара аржыылын эжин-та. Ынчангаш бо хүннерде бүдүн Тыва кажыыдалдың кара аржыылын эжин-та.

ылыг дүжерже-ле, янзы-бүрү слет-тар, спартакиадалар, ооң соонда удалар үези дүжер. Ооң уламын-ириктиң хайы-биле өлүм-чидимниг алгалар көвүдээр. Тывада бир-ле чаа болуп турар ышкаш сагынды-жеге чедир өлүм-биле чарышты ылап кээр бис. Профилактика, угаадыг-суртаалдар калбарып, торгоалдарның хемчээли улга-ирик чолаачылар-биле демисел тип тур. Айыылдыг болгу дег чер да видеобүрткел камераларын ынчалза-даа...

үлгү бо озал-ондак улус-чонну, хөделиринче албадапкан дизе болбас. Янзы-бүрү социал бөлүк-илеңниг бижиктер, угаадыглыг ыглар көстүп келген. Федералдыг ерде безин. "Тывалар-даа болза, чиг-дир" деп, оларның бирээзи турар. Моон алгаш көөрге, тыва-

ларның шуптузу болуп болур кем-херек үүлгедикчилери кылдыр билдинип кээр. Чаңгыс кижиниң буруузу бүдүн чонну хирге суп кааны ол-дур.

Тарай берген тыва дылда бижиктер-ниң бирээзи бо:

"Тыва чолаачы чонумдан дилээм! Машина дээрге кояаргап, көскүлөңнеп халдыр, мактанып, көөргеттинер эдилел эвес-тир, ха-дуңма. Кайы машина дүрген эрттерил, ол кончуг машина, ында с-айын эр олурар деп билишкениңер чидириңер. Силерге алдыңга-даа орнап болбас амы-тынын бүзүрөп, кижилерниң чаңгыс төлү, хөй ажы-төлдүң иелери, ача-зы олурупкан болгай. Оларның амы-тыны, кадыы бүдүн, онча-менди чедер черинге чидирери силерден хамааржыр болганда, харысалганар бедик болуп, орукка чорааш, оваарымчалыг болурун кыйгырып олур мен. Оларның база силер ышкаш, өөндө аарыг кырган иези, бут кы-

рынга тургузар эңдерик өл чаш ажы-төлү, чем ээрээн уйнуктары манап олурар деп чувени кажанда-даа думчуунарга керттип алыңар! Далажып чоруур болзуңарза, пассажирлер албаңар! Дүнде орай чок, кажан-даа чеде бээр силер, ажырбас, чү-гле далаш чорбаңар. Улустуң ажы-төлүн, иезин, адазын олуртуп алган болга-ныңарда, бо кижилер дээш бажым-биле, мойнум-биле харысалгалыг мен деп миннип чоруңар. Чедер черинге, өөнге онча-менди чедирип каар ужурлуг силер. Бо хүннерде болган озал-ондактың кээргенчиин көрүңерем. Эртем-билиглиг, чонга ажыы улуг эмчилеривис чидирип алдывыс. Оларның ажы-төлү иезин, адазын четтикпейн манап олурган

болгай. Чеже ажы-төл өскүс арткан-дыр? Оларның ада-иезин өске оранче караа көзүлбестээн, улуг тура сеткилдиг, шаап чораан чолаачы алгаш барган. Оларга адазы, иези болур харыыңар бар бе, чолаачылар? Чок!

Дүрген шавар, мурнунда машинаны мурнаарын бодаар, ооң-биле чаржы-рының орнунга, пассажирлериңерге камныыңар көргүзүп, орукка оваарымча-лыыңар, удур келген машинага эвилең-ээлдээңер, хүндүлээчелиңер көргүзүп, машинаның караан өжүрүп, кыпсып чоруңар. Улуг тура эки чувеге чедирбес! Орукка мээ-медерелиңер ажылдадып, машина-балгат башкаларының культу-разын бедидиңер! Далаш чорук багай. "Далашкан күске сүтке дүжер" деп өгбелер чагып каан болгай. Чолаачы мен деп харысалганы мойнуңарда чүктеп алган болганда, оваарымчалыг, менээр-гениг чок болуруңарны, дашка ижипкеш, руль артынга олурбаңарны диледим!!! Эзирик чолаачы кем-херек үүлгедип чо-руур кижидең чувени хаайыңарга керттип алыңар!"

Авторнуң бижинге чүнү немептер боор. Шупту шынын ында сирип каан-дыр. Боданың үе келген-дир, чонум.

/ А. ХЕРТЕК

SIBWOL

Фабрика ливанской обработки шерсти «Сибвол»

А ты сдал свою шерсть?

☎ 8902 467 11 27
🌐 закупаемшерсть.рф

РЕКЛАМА

Дүктү хүлээп эгелээн

«Дүктүң баштайгы болбаазырадылганың талазы-биле цехти тургузары» деп инвестициялыг төлөвилелди «Сергеихинский текстиль» деп акционерлиг ниитилел боттандырып турар.

Бо ажылды Тыва Республиканың бот-тускайлаң социал-экономиктиг хөгжүлдэ-иниң программасын 2020–2024 чылда боттандыра шугуму-биле кылып турар.

«Сергеихинский текстиль» деп акционерлиг ниитилел чурттакчы чондан дүктү хүлээп эгелээн.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың 27/1 (барыын талазы), Индустриалдыг парк девискээри.

Тыва Республиканың кожууннарында дүк хүлээр пунктуларның болгаш дүктүң өр-тек-үнезиниң дугайында тодаргай медээ билип алыр дизе, харылзажыр телефоннары: 8-901-017-66-49; 8-983-591-73-72; 8-923-010-04-77.

Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнде Тывага болур хемчеглерниң ПЛАНЫ

МАЙ 31

ТЫВАНЫҢ НАЦИОНАЛ ПАРЫГЫ- НЫҢ ТӨП ШӨЛЧҮГЕЖИ

10.00 шакта «Тыва оюннар» деп уругларга оюн-тоглаалыг программа. Тыва улустуң оюннары «Тевекке», «Кажыкка», «Аът шалбааарынга» мастер-класстар.

11.00 шакта кадыы кызыгаарлыг уругларга «Хөглүг старттар» деп маргылдаа.

11.00 шакта «Ынак маадырлары-выс-биле кады чайлаалы!» деп оюн фестиваль.

Тоол маадырлары-биле кады эрттирер программа. Амгы чаа үениң «Херек кырында боттук немелде» 3D, 4D модельдиг номнарның, чугааланыр номнарның делгелгези, таныштырылгасы, викториналар, угаан-боданышкын сайзырадыр оюннар.

12.00 шакта 5-7 харлыг уругларга аниматорлар-биле «Шум биле Гам», «Чайынналчак чаш үе» деп оюн-мөөрей программазы.

13.00 шакта «Аржаан продакшн» студия биле Кызылдың уран чүүл колледжиниң студентилериниң концерти.

14.00 шакта «Коляскалар чыскаалы» — бичии уругларның каастап-шиметтинген коляскаларының байырлыг чыскаалы. Аңгы-аңгы номинация аайы-биле деткиир бөлүктөрнүң киржилгези-биле эртер.

15.00 шакта 5-7 харлыг уруглар аразынга асфальтыга чурук мөөрейи болур.

15.30 шакта 5-7 харлыг уруглар аразынга шүлүк мөөрейи болур.

ИЮНЬ 1

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ АНЫЯКТАР ӨРГЭЗЗИ

10.00 шакта Делегейниң уруглар камгалалының хүнүнге тураскааткан хемчеглерниң байырлыг ажыдышкыны. Республиканың чогаадыкчы мөөрейлериниң тиилекчилериниң концерти.

10.30 шакта Республиканың «Прорыв» деп робот техниказының мөөрейи. Одуруг аайы-биле чарыш, сумо, кегель-ринг деп үш хевирге маргылдаа.

10.30 шакта «Элезинниг анимация» деп мастер-класс. Тыва улустуң тоолдарының онза чурумалдарын элезин-биле чурууру.

10.30 шакта «Кажык», «Тевек», «Шыдыраа» болгаш еске-даа тыва улустуң оюннарынга өөредир.

10.30 шакта Арт-шөлчүгеш: чураан болгаш тырттырган чуруктар мөөрейи.

10.30 шакта «Чээрби бирниң баштайгызы» деп республика чергелиг өөредилге-хөглээшкенин оюннар.

12.00 шакта Лицейлерниң өөреникчилериниң физика, химия болгаш биологияның эртем шенелделерин бараалгадып көргүзөр шөлчүгези.

ТЫВАНЫҢ НАЦИОНАЛ МУЗЕЙИ, АНЫЯКТАР ӨРГЭЗЗИ, МУЗЕЙ ДАШТЫНДА ШӨЛЧҮГЕШ

12.00 шакта «Чашкы үем хүлүмзүрүү» деп оюн-тоглаалыг хемчег. Аңаа уруглар команда тургузуп алгаш киржир.

ТЫВАНЫҢ НАЦИОНАЛ МУЗЕЙИ- НИҢ КОНФЕРЕНЦИЯ ЗАЛЫ

14.00 шакта «Чоннар — көвей, чурт-чаңгыс» деп культура-өөредилгелиг хемчег. Россияда чурттап турар чоннарның чаагай өзу-чаңчылдарының дугайында лекция.

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНЕ ФИЛАРМОНИЯЗЫ

14.00 шакта «Хуулгаазын пульт» деп хөгжүмнүг тоол. Төрүттүнген хүнүнде белек дээш могоаттынып, өөндөн де-зип чоруй барган дииспейниң төөгүзү.

Дисней мультфильмнериниң ырларының дириг күүселдези, светодиодтук шоу, саваң көвүү-биле шоу көргүзөр.

УЛУСЧУ ЧОГААДЫЛГА БАЖЫҢЫ

16.00 шакта «Хамнаарак-2023» деп республиканың аныяк ыраажыларының мөөрейиниң түңнели.

ӨГ-БҮЛЕ ПАРЫГЫ

11.00 шакта «Чашкы үениң челээжи» оюн-хөглээшкенин программа. Маша биле Адыг деп уругларның ынак маадырлары-биле кады мөөрейлерни, оюннарны эрттирер.

АНЫЯКТАР СЕСЕРЛИИ

11.00 шакта «Чаштар делегейи» деп шөлчүгешке «Өртемчейни уруг-

ларга сөңнеп тур бис» деп байырлал концерти, викториналар, мөөрейлер, арын-шырайга чурук чурудар аква-грим, чеп эжер, чаш каасталгасы кылыр, чинчи өрүүрү, белекке бээр саваңнар, национал суй белектер, хол-биле шеверлеп кылган ойнаарактар, элезинниг анимация, чиик пластилинден магнитка кылырының мастер-класстары болур.

Асфальтыга чурук мөөрейи, дойдан ус-шевер ажылдар кылырын өөредир мастер-класс, аниматорларның көргүзүү, өрт техниказының делгелгези, ДОСААФ-тың чедишкенинниң делгелгези, «Юнармияның» болгаш кинологтарның мастер-класстары.

«Календарьда уруглар хүнү» деп ачы-буянын ация, уругларга ойнаарактарны халас бээр.

АНЫЯКТАР СЕСЕРЛИИНДЕ СПОРТ ШӨЛҮ

11.00 шакта «Street Workout» деп кудумчу спортунуң хевирлеринге маргылдаа. Кадык-чаагай амыдыралды болгаш кудумчу спортунуң хевирлерин сурагжыдары.

12.00 шакта Скейтборд талазы-биле мастер-класс.

«ХҮРЕШ» СТАДИОНУ

Республиканың тыва национал хүреш фестивалы. Назы-хар аайы-биле алды аңгы бөлүктөргө 2005-2017 чылда төрүттүнген мөгелер киржир.

АРАТ ШӨЛҮ, АНЫЯКТАР СЕСЕРЛИИ

Ушу — дайынчы уран чүүлге мастер-класс көргүзөр.

АРБАТ

11.00 шакта «Тоолдарның хуулгаазыны» деп шөлчүгешке концерт, мөөрейлер, викториналар, кырган-авалары биле уйнуктарының чараш хеп-сын көрүлдези (дефиле), аниматорларның

көргүзүү, дойдан ус-шевер ажылдар кылырын өөредир мастер-класс, ушу-дайынчы уран чүүлдүң көргүзүү, ГТО нормаларын дужаары.

СОЛАГАЙ ЭРИКТИҢ ДАЧАЛАРЫ (5 ДУГААР ДОКТААМ)

11.00 шакта «Чашкы үе дээрге мен биле сен» деп оюн-көргүзүлүг концерт программазы.

ВАВИЛИН ЭЭТПЭЭ (4 ДУГААР ДОКТААМ)

12.00 шакта «Өңгүр чараш делегей» деп программа — уругларга викториналар, мөөрейлер, оюннар, концерт.

ТЫВАНЫҢ КАДЕТТЕР КОРПУЗУ

09.00 шакта «Профиград» мергезилдер-биле таныштырар экскурсия. Тываның информастыг технологиялар техникумунуң, Республиканың эмчи колледжиниң, Тываның кедээ ажыл-агый техникумунуң мастер-класстары. Школачылар келир үениң хоорайын онлайн хевирге чогаадып тургузар.

10.00 шакта уруглар азырап алыр өг-бүлелерниң шөлчүгези. Опекунар школазының шөлчүгези — опекунарга, уруглар азырап алган өг-бүлелерге психологтуң ачы-дузазын чедирери.

11.00 шакта «Лидер» деп элээдиле төвүнүң шөлчүгези — уругларга психологтуң оюннар болгаш тренингилерни органиастаары.

11.00 шакта «Аныяк экологтуң кокпазы» мини-полоска. Чадаг турар техниказының аргалары (рюкзак иштин чыыры, турлаг белектер, черниң уг-шиин тывары, хендир дөзү-биле кижиг эртери, баг доңнарын шарып өөредир).

14.00 шакта кулинария — аш-чем кылырының талазы-биле Тываның политехниктиг техникумунуң, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң мастер-класстары.

16.00 шакта «Прорыв» робот техниказының талазы-биле чарыш, сумо, кегель-ринг деп үш хевирге маргылдааның үлгерлиг көргүзүлгери.

16.00 шакта «Для и ради» деп өөредилге-хөглээшкенин квест-оюн.

ИЮНЬ 3

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНЕ ФИЛАРМОНИЯЗЫ

14.00 шакта «Хуулгаазын пульт» деп хөгжүмнүг тоол. Төрүттүнген хүнүнде белек дээш могоаттынып, өөндөн де-зип чоруй барган дииспейниң төөгүзү. Дисней мультфильмнериниң ырларының дириг күүселдези, светодиодтук шоу, саваң көвүү-биле шоу көргүзөр.

/ Р. ДЕМЧИК очулдуруу

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруу

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиагрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32
РЕДАКЦИЯНЫҢ

ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак — 2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация техноло-
гиялары болгаш массалыг комму-
никациялар адырынга хайгаарал
талазы-биле федералдыг албан-
ның Тыва Республика талазы-би-
ле эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүртүктээ.
Херечилелдин дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214
Солунну «Тываполиграф» КХН-ге

парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыгган саннары болгаш еске-даа
фактылары, дыңнадыглары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер

(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3200 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10